

## Rekonstrukció és valószínűségszámítás\*

1. A tudományos igényű finnugor nyelvhasználat és alapnyelvi rekonstrukció szinte egyszerre kezdődött. Eleinte — BUDENZ és mindazok, akik nyelvészeti fejtegetéseiket még a MUSz. egybevetéseire alapozták, — megelégedtek a szavak alapnyelvi mássalhangzóinak és hangrendjének a kikövetkeztetésével. A múlt század vége felé pedig a rendelkezésre álló etimológiák alapján első sorban hangtörvények felállítására és igazolására törekedtek. A finnugor kutatások ugyanekkor HALÁSZ munkássága révén (NyK XXIII—XXIV) — legalábbis a szókezdő mássalhangzók tekintetében — uráli perspektívába kerültek. A szókezdő és szóközépi mássalhangzók és mássalhangzó-csoportok irodalma a századforduló után már olyan tekintélyes volt, hogy PAASONEN joggal írhatta: „Seit dem Erscheinen von HALÁSZ' Forschungen hat die finnisch-ugrische Sprachforschung in vielen Beziehungen grosse Fortschritte gemacht. Es sind u. a. mehrere neue Konsonantenlaute für die fugr. Ursprache festgestellt worden” (Beitr. 2). A finnugor összehasonlító hangtan rohamos fejlődése az egyik oka annak, hogy PAASONEN időszerűnek tartotta a kikövetkeztetett finnugor alapnyelvi mássalhangzók számajéd megfeleléseit újra vizsgálat tárgyává tenni, noha HALÁSZ hasonló tárgyú úttörő művének megjelenése óta akkor mindössze két évtized telt el.

SZINNYEI az NyH egymást követő kiadásaiban érzékeny szeizmográfként igen jó kritikával jelezte a finnugor kutatások haladását. A hangtani egybevetés és a rekonstrukció módjának fokozatos változását éppen ezért elegendő ezekben a „néma tankönyvekben” nyomon követni, mert híven tükrözik vissza századunk első negyedének itthoni és külföldi finnugrisztikai törekvéseit. Az első és a második kiadásban (1896, 1903) a hangtanban még nem szerepelnek kikövetkeztetett finnugor hangok, a szókezdő és a szóközépi mássalhangzók (szám szerint 22, a két kiadásban nem azonos sorrendben tárgyalt mássalhangzó) magyar tagjuk alapján vannak rendezve. A századforduló fejlett összehasonlító hangtani szintjének megfelelően az NyH<sup>1-2</sup>-ben ezek után „m á s s a l h a n g z ó s szókezdet ellenében a magyarban m a g á n h a n g z ó s” címmel bevezetve található az az egyeztetések, amelyekben a magánhangzós magyar szókezdeteknek a rokon nyelvekben

1. j- (*ideg, iszik* stb.),
2. v- (*öt* stb.),

\* A Magyar Nyelvtudományi Társaságban, 1968. december 3-án elhangzott előadás bővített változata.

3. *t-, d-, l-, s-* stb. (*egér, eszik, epe* stb.) felel meg. A 3. kiadásban (1905) fontos, korszerű újítás, hogy a mássalhangzók már a kikövetkeztetett finnugor mássalhangzók szerint rendezve találhatók. Az uráli háttérre az NyH<sup>4</sup>-ben (1908) csak az \**η*-hangnál hivatkozott SZINNYEI, az NyH<sup>5</sup>-ben (1915) helyenként utal PAASONEN folyamatosan megjelenő közleményeire (KSz. XIII–XIV), az NyH<sup>6-7</sup> (1920, 1927) pedig PAASONEN *Beitrag*e c. munkájának a megjelenése után a finnugor hangtörténet uráli perspektíváját is megadja, utalva a megfelelő szamojéd hangokra.

Századunk közepe táján került a GENETZ és MUNKÁCSI kutatásaival már 1885 körül megindult, de minduntalan el-elakadó magánhangzókutatás újra az uráli hangtörténet középpontjába. STEINITZ és ERKKI ITKONEN alapvető finnugor, ill. finn-permi magánhangzó-kutatásainak megjelenése lehetővé tette, hogy COLLINDER uráli kézikönyvében az általa tárgyalt etimológiák finnugor, sőt uráli alapalakját is közölje. A két most megjelenő új magyar etimológiai szótár (MSzFgrE, TESz.) pedig uráli, finnugor vagy ugor alapszavakat egyaránt rekonstruál (egyes szavaknál azonban a magánhangzók kikövetkeztetése helyett csak a hangrend meghatározását találjuk).

2. Ezek után joggal vetődik fel a kérdés, hogy érvényesül-e valamilyen elvi-módszertani különbségtétel az ugor, a finnugor és az uráli alapalakok rekonstruálásában (hogy csak a magyar szavak lehetséges előzményeit említsem). Tekintsük át, mit is igyekeztek eddig *m ó d s z e r e s e n* rekonstruálni.

BUDENZ célja, saját megfogalmazásában: „*alapalak*»-nak állítása, melyet e munkában többnyire *»ugor alak*»-nak neveztem” (MUSz VII), azaz mai terminológiával élve BUDENZ a finnugor alapalak kikövetkeztetésére törekedett.

SZINNYEI sokat forgatott kézikönyvei közül az NyH<sup>3-7</sup>-ben, mint a fentiekből is látható, félreérthetetlenül ugyancsak a finnugor alapnyelv mássalhangzóit, mássalhangzó-csoportjait rekonstruálta. Az utolsó két kiadásban a fejezetek végén megadott szamojéd hangmegfelelések egyértelműen utalnak arra, hogy az uráli viszonyok megállapításához a finnugor nyelveken kívül még a szamojéd képviselőket is figyelembe kell majd venni! SZINNYEI csak a szókezdő \**η* kikövetkeztetésekortartotta elkerülhetetlenül szükségesnek a szamojéd megfelelések megadását. Eljárása ebben az esetben módszertani szempontból csak helyeselhető, noha következtetéseivel nem érthetünk egyet: az NyH<sup>4-7</sup> három példájából a finnugor alapnyelvi \**η* nem következtethető ki; ezek alapján mindössze két kérdés vehető fel:

1. volt-e az uráli alapnyelvben \**η*-?

2. ha volt, milyen fejlődésen mehetett keresztül az uráli egység megszüntétől a finnugor alapnyelv kettéválásáig. HALÁSZ is éppen ezekre a kérdésekre válaszolt, midőn azt írta, „hogy az uráli alapnyelvben volt egy szókezdő *ñ* hang,<sup>1</sup> mely... az egész ugarságból [értsd: a finnugor nyelvekből – VE] teljesen kiveszett” (NyK XXIV, 449, vö. 452).

SZINNYEI a kikövetkeztetett finnugor mássalhangzók és mássalhangzókapcsolatok igazolására túlnyomórészt finnugor példákat említ, melyek esetleg uráli etimológiák is lehetnek, de ez a példaanyagból nem igen világlik ki.

<sup>1</sup> Ma az uráli \**η*- kikövetkeztetését sem fogadjuk el, mert a szamojéd szókezdő *η*- másodlagossága azóta nyilvánvalóvá vált (HAJDÓ: ALH IV, 17–67, a megelőző irodalommal, vö. COLLINDER, *CompGrUr.* 405 kk.; *al* MSzFgrE, TESz.)

Ha akad is a példák között néhány csak magyar és obi-ugor tagú, azaz az ugor korból származó (*háló, hajó, vág, hág, eb, domb* (vö. még 304. l.)), s kb. vagy 20 ugor tag nélküli finn-permi vagy finn-volgai példa, akkor ezek nyilván csak azért kerültek helyenként még a hangtani fejezet példaanyagába is, mert a táblázatosan közölt megfelelési sort, ill. annak egy részét illusztrálják, de ez semmi esetre sem *expressis verbis* állásfoglalás mellett, hogy a finnugor és az ugor vagy a finn-permi alapnyelv mássalhangzó-rendszere tökéletesen azonos lett volna. Az NyH<sup>5-7</sup>-ben az \*s és az \*š-nél a táblázatok címe szinte utal az ugorkori változásokra.

PAASONEN *Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte* c. könyve az első teljes uráli konzonantizmus. Az egyes fejezetek címe (I. Die Nasale, II. Die Liquidae stb.) összefoglalóan a fejezet tárgyát jelöli meg, nem pedig kikövetkeztetett uráli hangot! Az alcímekben szerepelnek ugyan kikövetkeztetett hangok, hangcsoportok, de a szókezdők és a szóközépiek előtt egyaránt „Fugr.” jelölés látható. Ahol csak csillagos, kikövetkeztetett betű az alcím, ott az első mondat megindokolja a közelebbi jelzés hiányát: „Sichere Belege für fugr. intervok. *š* fehlen” (i. m. 230). PAASONEN a kikövetkeztetett finnugor alapnyelvi hangok szamojéd megfelelőit nyelvenként adja meg, sem ősszamojéd, sem uráli alapnyelvi hangokat következetesen nem rekonstruál, csak elvétve él az „összamojéd” ill. az „uráli” jelzőkkel a kikövetkeztetett hangokkal kapcsolatban (pl. Beitr. 137, 254).

Újabban JOKI cikkeiben található olyan rekonstruált uráli mássalhangzók, melyek hivatkozással a szamojéd nyelvek egybevetésének az eredményeire, eltérők az eddigi, csak finnugor alapon kikövetkeztetettéktől, pl. a *süh*-nél és *cser.*, *md.*, *fi.*, *lp.*, szamojéd megfelelőinél a szamojéd alapján foglalt állást uráli \*č- mellett (Vir. 1960: 356, vö. HAJDÚ, BUrNyt. 103). Sajnos, csak egyes hangokkal és nem az egész uráli mássalhangzórendszerrel kapcsolatosan idézhetők ilyen szamojéd háttérrel indokolt okfejtések.

COLLINDER, noha a szamojéd viszonyokat mérlegelő előtanulmányok még igen kisszámúak, az uráli alapnyelv teljes hangállományát rekonstruálja. A *Comparative Grammar of the Uralic Languages* c. 1960-ben megjelent nagyszabású összefoglaló művében az uráli és a finnugor alapnyelv hangállományát szinte összevonva tárgyalja.<sup>2</sup> A kikövetkeztetett mássalhangzók és mássalhangzócsoportok mellett „leíró jellegű állításokban” (FROMM: NyK. LXVIII, 175) adja meg azok képviselőit a mai uráli nyelvekben. Példaanyaga részben uráli, részben csak finnugor; a közölt etimológiák után többnyire még U jelzésű uráli és FU jelzetű finnugor példaanyagra is utal azok egy tagjának megadásával. A kikövetkeztetett hangkapcsolatokról még akkor sem mondja meg, hogy esetleg nem uráliak, hanem csak a finnugor alapnyelvre következtethetők ki, ha egyetlen szamojéd példát sem tud közölni: „\**mč*. There seems to be no example from Samoyed” (CompGrUr. 146), „\**ńčk*. No Samoyed examples.” (140), „\**čm*? No examples from Samoyed” (142), „\**mč*. . . There is no example from Samoyed” (146). Talán csak egy esetben közli, hogy a kapcsolat nem követhető vissza az uráli alapnyelvig: „\**ln*. This cluster cannot be traced back to PU.” (136).

<sup>2</sup> Vö. még uő., *Introduktion till de uraliska språken* 103–132, *An Introduction to the Uralic Languages* 75–103.

COLLINDER uráli hangtana az NyH<sup>3-7</sup> hangtani részétől lényegesen csak abban különbözik, hogy nem finnugor, hanem uráli megfelelési sort ad a kikövetkeztetett hangok, hangkapcsolatok mellett, de az uráli és a mai állapotok közötti fejlődést éppen úgy figyelmen kívül hagyja, mint SZINNYEI sokkal szerényebb terjedelmű műve. COLLINDER az uráli és a finnugor hangrendszer fejlődésének, különbözőségének a kérdését még csak fel sem veti; a későbbi alapnyelvek említése is alig fordul elő munkája hangtani részében. A rövidítések jegyzékében a PU és PFU rövidítésen kívül még PSam, PPerm, továbbá PF, PLp, POs, PVg szerepel — az ugor, az obi-ugor, a finn-permi vagy a finn-volgai alapnyelv nem. A hangtani tárgyalás során a PU és PFU jelzet lépten nyomon előfordul; a konzonzantizmus tárgyalásában (45–148) a többi alapnyelv közül „Common Ugric”, „Common Permian” és „Common Samoyed” egy-egy alkalommal (97, 65, 66) van megemlítve. A több, egymással közelebbi rokonságban levő nyelvekben meglévő jelenségeknél az „Ob-Ugric languages”, „Ugric languages” (80, 61, vö. 74, 82) vagy a „Permian languages” (51, 70, 74, 77) utalás csak a két vagy három nyelvben közös jelenségre utal, de nem állásfoglalás ezek közös alapnyelvi eredete mellett. A vokalizmus fejezetében (149–93) csak egyszer található a „Common Ob-Ugric” (184), PSam már többször fordul elő (154, 155, 192), a „Common Permian” (174) és a PPerm rövidítés pedig sokszor (157, 158, 162, 163, 169, 170, 177, 181 stb.) és egyszer még a „common mother-language of the non-Ugric FU languages” (183) kifejezés is. A vokalizmus tárgyalásában a finn-permi és a permi alapnyelv gyakori említése híven tükrözi vissza azt a körülményt, hogy E. ITKONEN kutatásai következtében ezeknek a vokalizmusa a leginkább tisztázott terület.

HAJDÚ PÉTER A magyar nyelv finnugor alapjai c. litografált egyetemi jegyzetében (a továbbiakban MNyFgrA, 1965) és az ennek alapján készült Bevezetés az uráli nyelvtudományba (= BURNyt. 1966) c. könyvében COLLINDER nyomán következetesen uráli (PU), ritkábban finnugor (PFU) kikövetkeztetett hangokról ír, noha „a szamojéd nyelvek hangképviselőire csak a legszükségesebb esetben” (MNyFgrA 122, vö. BURNyt. 97) tér ki.

COLLINDER uráli nyelvtana jól tükrözi vissza, hogy nemcsak a finnugor és az azt megelőző uráli alapnyelv hangviszonyainak az eltéréseivel, de a finnugor és az azt követő alapnyelvek (ugor, finn-permi és az ezekből származó további alapnyelvek) hangtani különbségeivel — a finn-permi vokalizmus kivételével — nem foglalkoztak eddig behatóan. A mássalhangzók rendszerének alapnyelvek közötti változásait szinte még nem is vizsgálták, legföljebb egy-egy mássalhangzó fejlődésénél utaltak arra, hogy a finnugor és a mai állapot között lehettek, voltak közbeeső állomások is.

A finnugor és az ugor alapnyelv konzonzantizmusa közötti eltérések közül (hogy ismét magyar vonatkozású kérdést vegyünk példának) főleg a \*k + veláris szókezdő kérdésének van irodalma. LAZICZIUS GYULA (MNyTK 33: 86–100, MNy. XXXIV, 26–32, AECO III, vö. TOIVONEN: FUF XXII, 145 és STEINITZ, FgrKons. 20–23) szerint ui. az ugor korban két nyelvjárás alakult ki, egy archaikus, melyben a finnugor \*ks- változatlan maradt, és egy neológ, melyben fgr. \*ks- > ugor *ɣs-* hangváltozás történt. A magam részéről a veláris szavak szókezdő \*k- > m. *h-*, vog., osztj. *ɣ-* fejlődésének befejeződését az egyes nyelvek, ill. még inkább az obi-ugor nyelvek nyelvjárásainak külön nyelvi jelleményének tartom, de a folyamat esetleg már az ugor korban megindulhatott (NyK LXII, 7–21).

Az ugor kor mássalhangzó-változásai közül még a szibilánsokénak van

említésre méltó irodalma (vö. lent, 301—5. l.). Együttesen is olyan kevés azonban az ugor konsonantizmusra vonatkozó kutatási eredmény, hogy ezek összefoglalására HAJDÚnak egy lap elegendő volt (MNyFgrA 139—40, BÜrNyt. 110).

3. A fenti rövid áttekintésből az látható, hogy sem az uráli és a finnugor, sem a finnugor és az ugor alapnyelv felbomlása között eltelt idő alatt a mássalhangzók rendszerében bekövetkezett változást eddig módszeresen nem vizsgálták. Ezért szükséges a kérdést más megvilágításban is megvizsgálnunk: nem tükrözik-e esetleg az eddig rekonstruált ugor, finnugor és uráli szóalakok valamiképpen az alapnyelvek különbözőségét vissza. Egybe kell tehát vetnünk olyan rekonstruált uráli, finnugor és ugor alapnyelvi szavakat, melyek leszármazottjaiban a mai uráli nyelvekben azonos hangok találhatóak. Erre a vizsgálatra az aránylag problémamentesebb mássalhangzók (pl. *r*, *n* stb.) természetesen kevésbé alkalmasak, mint azok, melyek már eddig is sok vitára adtak alkalmat. Ilyen megfontolás alapján a szibilánsok (pontosabban a finn-permi *s*, *ś*, *š* és ugor—szamojéd megfelelőiseik) választhatók.

3.1. A finnugor nyelvészetben kevés mássalhangzónak van olyan tekintélyes irodalma, mint éppen a szibilánsoknak. Az úttörő a helyes összefüggések felismerésében itt is, mint annyi más területen, BUDENZ volt. Nemcsak a MUSZ-ra gondolok (melynek alapján MUNKÁCSI a Nyr. XII. kötetében sok még ma is érvényes hangtani megfigyelést állított össze), hanem legfőképpen az ő névmásról írt cikkére (NyK XXI, 192 kk.), melyet az 1880-as években csodálatra méltó teljesítménynek kell tartanunk. Több, Helsinkiben elhangzott előadás és kisebb cikk megjelenése után (SETÄLÄ: JSFOu. XIV/3, XVI/2; GENETZ: JSFOu. XVI/3) előbb SETÄLÄ (FUF II, 248—76) 1902-ben, majd a következő évben PAASONEN (s-Laute) hosszabb tanulmányt, ill. monográfiát szentelt a szibilánsok kérdésének. Az utóbbit követően WICHMANN (FUF III, 107—9, 117—28) és SETÄLÄ (FUF IV, 94) hangoztatott még ellenvéleményt PAASONEN rendszerezésével szemben, később azonban már nem az összeállítás egészéhez, hanem csak a cseremis nyelvjárási viszonyok megfelelési finomságaihoz közöltek kiegészítő cikkeket (WICHMANN: FUF VI, 17—25; BEKE: FUF XXII, 90—122). PAASONEN az \**ś* és az \**s* mai hangszabályszerű folytatón kívül a finnugor \**š* kérdésében<sup>3</sup> is megállapította a még most is helyesnek tartott megfeleléseket (JSFOu. XXVI/4, 15—6, FUF XII, 300, 303—6). A probléma uralisztikai tisztázása ugyancsak tőle származik (Beitr. 199—264). A finnugor \**ś*, \**s*, \**š* uráli nyelvekben található folytatónak a kérdése a Beitr. megjelenése óta lényegileg tisztázottnak és általánosan elfogadottnak tekinthető. Mindössze LEHTISALO vonta kétségbe a fgr. \**s* ~ *t* szám. *t* megfelelő helyességét (FUF XX, 121—5), TOIVONEN azonban (FUF XXI, 94—102) megcáfolta LEHTISALO érveit s gondolatmenetét.<sup>4</sup> Igaz, TOIVONEN később (MSFOu.

<sup>3</sup> A probléma felvetése SETÄLÄ (JSFOu. XIV/3: 16, 17, XVI/2: 7), az első mai napig is helytálló példa (*egér*) idevonása pedig GENETZ (JSFOu. XVI/3: 3, vö. NyK XXIX, 469) nevéhez fűződik.

<sup>4</sup> TOIVONEN szerint (FUF XXI, 102) a szamojédban az *š* > *t* hangfejlődés a 400—600 között lezajlott törökségi \**l* > *š* változás befejeződése után következett be. Ezt a feltevést csak egy, csupán 3 szamojéd nyelvből kimutatott veláris szamojéd szó igazolná, mely palatális, *š* végződésű török szóból származna. PAASONEN (Beitr. 263—4) óvatosabban vélekedik ugyanerről. Az \**s*, \**š* > *t* egybeesésének azonban, minthogy mindegyik szamojéd nyelvben közös, már a szamojédságnak két ágra szakadása előtt kellett bekövetkeznie. Az ugor nyelvekben sincs olyan jövevényszó, melyről ki lehetne mutatni, hogy ilyesfajta fejlődésben részt vett volna.

LXVII, 377—84) eggyel megemelte a finnugor kikövetkeztetett szibilánsok számát, de csak KALIMA és SETÄLÄ (FUFÁ XXVI, 17) legújabbán pedig COLLINDER (l. lent 3.2) fogadta el a negyedik szibiláns feltevését. STEINITZ (FgrKons. 29), E. ITKONEN (Vir. 1957: 8, UAJb. XXXIV, 194), LAKÓ (NyK LXIX, 212, ALH XVII, 448) és általában az újabb kutatók határozottan elutasítják e feltevést.

3.2. COLLINDER tehát az uráli alapnyelvre négy szibilánsot következtet ki, a PAASONEN óta elfogadott három finnugor alapnyelvit és negyedikként a TOIVONEN javasolta \*š hangot. PAASONEN és COLLINDER véleménye megegyezik abban, hogy a finnugor jésített alapnyelvi hangból származó szibilánsoknak a szamojéd nyelvekben általában *s* felel meg, a jésítetleneknek pedig *t*. A hangviszonyok bemutatása azonban eltérő a két kutatónál. PAASONEN nyelvenként, sőt nyelvjárásonként közli a kikövetkeztetett finnugor hangok szamojédságbeli megfelelőit, COLLINDER pedig a kikövetkeztetett finnugor alapnyelvi hangokat — különösebb indoklás nélkül — az uráli alapnyelv korába helyezi át és a szamojéd képviselőket egyenesen ezekből származtatja.<sup>5</sup>

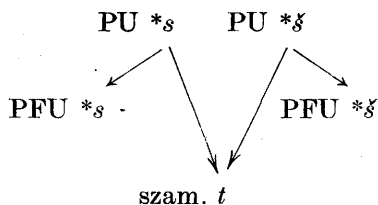
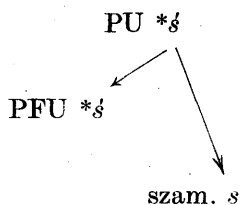
Sematikusan ábrázolva a két szerző felfogását PAASONENÉT megfelelően, COLLINDERÉT hangfejlődési sor szemlélteti:

PAASONEN:

Fgr. \*š ~ zam. *s*

Fgr. \*s, \*š ~ zam. *t*

COLLINDER:



<sup>5</sup> Pl.: „Die lautgesetzliche Vertretung der anl. fugr. *s*-Laute ... ist ... \*š = sam. *s*- (die in gewissen Dialekten bisweilen auftretende Mouillierung wahrscheinlich sekundär) >Knd. (mundartl.), (OS.) N. *h*., Motor., Taigi bisw. *š*-. Niemals begegnet im Sam. *t*- bei den fugr. \*š-Fällen". (Beitr. 226). Ugyanezt COLLINDER röviden így közli: „\*š- ... In the Ugric languages and in Samoyed it has changed into *s*” (CompGrUr. 55, én ritkítottam, VE). Vö. még:

	Beitr.	CompGrUr.
*-š-	236	96
* <i>s</i> -	226	57—8
*- <i>s</i> -	229	98
*š-	257	61
*-š-	264	102

Vajon mi készthette COLLINDERT arra, hogy a finnugor alapnyelvi hangokat az uráli korszakba vetítse vissza? Talán a COLLINDER közölte etimológiai eljárásának a nyitját? COLLINDER példaanyagát összehasonlító nyelvtana és a FUV alapján táblázatosan összeállítottam. Az I. táblázat a jésített, a II. a jésítetlen kikövetkeztetett alapnyelvi szibilánsok szamojéd megfelelőit mutatja be. A táblázatba a szamojéd nyelvi megfeleléseket kivétel nélkül felvettem, feltüntettem továbbá a COLLINDER kikövetkeztette uráli alapalakot, a finnugor nyelvi adatok közül csak az ugor nyelvi megfeleléseket közlöm (ha van). A táblázatokba olyan példákat választottam, melyeknek több szamojéd nyelvből ismert a megfelelője, s melyek a finnugor nyelvek közül a permi nyelvekben vagy a mordvinban (azaz a szibilánsok kikövetkeztetésekor „kulcsnyelvek” számító nyelveknek legalább egyikében) megvannak. A táblázatokba fel nem vett etimológiákra a COLLINDER rekonstruálta uráli alapalakokkal a táblázatok jegyzetében utalok.

Az I. táblázat valamennyi szamojéd adatában *s* (*s*-, *-s*-) felel meg a kikövetkeztetett finnugor \**š* (\**ṣ̌*) hangnak, a II. táblázat jésítetlen finnugor szibilánsainak a szamojéd nyelvekben *t* (*d*) a megfelelője, szókezdeten és szóközépen egyaránt. Így a táblázatokból jól látható szamojéd nyelvbéli viszonyok alapján semmi felvilágosítást sem nyerünk, hogy COLLINDERT mi készthette arra, hogy a PAASONEN kikövetkeztette finnugor alapnyelvi hangokat nemcsak finnugor, de uráli alapnyelvi hangoknak is tekintse.

Noha a finnugor alapnyelvi kikövetkeztetett hangok visszadatálása az uráli korba sehol sincs közelebbről indokolva, ennek ellenére nemcsak COLLINDER munkáiban találkozunk ezzel az eljárással, hanem újabban másutt is, elsősorban új etimológiai szótárainkban (pl. *avat*<sup>6</sup> ~ *avik*,<sup>7</sup> *ellik*<sup>7</sup> 'sich auf das Pferd oder den Esel setzen' és a *Neu, év* 'Eiter').

**3.3.** A finnugor alapnyelvi kikövetkeztetett szibilánsokat tehát minden elvi indoklás nélkül tekintik uráliaknak és alkalmazzák uráli alapalakok rekonstruálásában. Más a helyzet a finnugor szibilánsok ugor utódainál, ezeknek van jól megindokolt elméleti irodalma. PAASONEN az *s*-Laute eredményeinek összefoglalásában még csak azt írja: „In den Sprachen des ugrischen Zweiges hat *š* gleichmässig die Mouillierung aufgegeben” (117), az \**š*-nek azonban már az ugor alapnyelvi történetét is rekonstruálja, midőn megállapítja: „dass es im Finnisch-ugrischen sowohl im An- als im Inlaut einen *š*-Laut gab, welcher in den ob-ugrischen Sprachen eine ähnliche Vertretung hat wie der finnisch-ugrische dentale (unmouillierte) *s*-Laut in den entsprechenden Stellungen, was wohl so zu erklären ist, dass *š* wahrscheinlich schon zu der Zeit, als das Wogulische und das Ostjakische noch eine Einheit bildeten, zu *s* wurde und so an den späteren Wandlungen dieses letzteren Lautes teilnahm. Auch im Ungarischen hat der fi-ugr. *š*-Laut... eine ähnliche Vertretung (= Schwund) wie der dentale *s*-Laut... was man gern so deuten möchte, dass sich der eben erwähnte Lautwandel im *Anlaut* schon in gemeinugrischer Zeit vollzogen hat” (FUF XII, 305—6).

A finnugor szibilánsok összességét ért *u g o r k o r i* változást STEINITZ a konzonantizmusról írt szűkszavú munkájában ekképp fogalmazta meg: „In den ugr. Sprachen ist \**š* und \**s* zusammengefallen in einem im Urugr. wohl

<sup>6</sup> Ha a mordvin megfelelő kérdőjeles, akkor még a finnugor alapnyelvre is csak vagylagosan következtethetünk \**s* vagy \**š*-re!

<sup>7</sup> Vö. NyK LXVI, 394, 395—6.

I. tábl-  
Uráli szavak (-)š-szel és

uráli	jur.	jen.	tavgi	szelkup	kam.
*šuwō	soœ	so(o)		soj	soj
*šuma	sawua	soe	samu		
*š- vagy *š.	suujik sal(iik)	sodde'i	salta	salty	süjün søte
*šilmä	sew	sej	šajme	sajñ	sajma
*šüðš	seej	saj	sa	seteä	sii
*išä	nise	ese	jase	əsy	
*waška	jeese	bese	basa	kæzy	basa

ð-artigen Laut ... Für das Urugr. sind also anzunehmen: ... ð (< \*š, \*s) s (< \*š)'' (FgrKons. 28). Lényegében ezt az álláspontot képviselik mindmáig a legújabb összefoglalások is (I. E ITKONEN: Vir. 1957: 8; DÉCSY, Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, 169; COLLINDER, CompGrUr. 55–61, 96–102; LAKÓ, NyÉrt. 47: 23–5, 42–3; HAJDÚ, MNyFgrA 27, 140, 134, BUrNyt. 23, 104–6), említésre méltó nézetkülönbség csak a fgr. \*-s- magyar megfelelői körül tapasztalható (HAJDÚ i. h.).

A szibilánsok ugor alapnyelvi fejlődésében nyilvánított állásfoglalás és a rekonstruált hangok, szóalakok között régebben nem volt ellentét. SZINNYEI példái között az ugor szó, szö, szül, szeg 'Nagel', szél 'Rand' a fgr. \*š megfelelői sorába tartoznak, úgy fejlődtek, mint a finnugor alapnyelv korából származó \*š-kezdetű etimológiák megfelelői. Ha tehát a fenti szavakhoz a finn-permi nyelvekből esetleg még megfelelőket találunk, akkor azonban \*š-ből származó hangnak kell lennie. Így az ugor szavak mellett „üres hely” van nem ismert, de virtuálisan lehetséges megfelelőik számára.

Nyilván ilyesfajta megfontolással rekonstruáltak régebben ugor eredetű szavakhoz is finnugor alapnyelvi szóalakot. TOIVONEN a magyar szár 'Rohr' szót és obi-ugor megfelelőit a finn sääri 'Unterschenkel'-től és annak mordvin és zürjén megfelelőitől elválasztva azt írja: „die Wörter der ersteren [azaz ugor eredetű] Gruppe gehen auf fugr. \*šsr, die der letzteren [azaz finn-permi] auf \*ššjür(š) zurück” (FUFA XXVIII, 253), vagyis az ugor etimológiához is

\* Vö. még a kikövetkeztetett PU šäčä, šele-, šukkö, šurmō, šarta, šäns vagy šäns, šilä, šula, šoda, šarma, šorō vagy šurō, šala, šyws, šackš, šänčš, ill. ašō-, kuška, kašš, kišš, kokšš, moškō, jäpšš vagy jämšš, pošš, taša, wamšš (CompGrUr. 405–9) szavakkal. Ezeknek a szamojéd megfelelőiben (vö. FUV) mindenütt szókezdő s- (egyes nyelvjárá-sokban h), ill. -s- (-z-) található. Négy kikövetkeztetett szó (šedmä, šolčō, šarna šime) a rekonstruált alapnyelvi szavak között š-kezdetű, összehasonlító nyelvtanában azonban úgy nyilatkozik COLLINDER (57), hogy š- vagy š- lehetett az alapnyelvi szókezdet; az összehasonlító nyelvtanban (57), a PU \*š- példaanyagában felsorolt m. šžr és vog. šuum-szavaknak megfelelő uráli alapalak hiányzik a kikövetkeztetett szavak jegyzékéből (409). A PU šüðš pedig a nyelvtanban (56) š- vagy č- szókezdetre példa, vö. ačkölō ~ aškölō a kikövetkeztetett szavak jegyzékében. Hasonló ingadozásra szokóképen példa \*lapšš, melynél a nyelvtanban (97) a jur. jeepe stb. változat miatt a \*pé hangkapcsolatot is lehetségesnek mondja COLLINDER, bár a szibilánsoknál tárgyalja ezt a szót.



lázat

š-szel COLLINDER szerint<sup>9</sup>

koib.	mot.	taigi	magyar	vogul	osztják
			<i>száj</i>	<i>suup</i>	—
			—	—	<i>sumintəh</i>
			—	—	<i>sima</i>
			—	—	—
			<i>szem</i>	{ š am	<i>sem</i>
<i>sej</i>	<i>kejem</i>	<i>kejm</i>	<i>szív</i>	{ š im	<i>səm</i>
			<i>ős</i>	—	—
			<i>vas</i>	<i>wös</i>	<i>wäg</i>

félreérthetetlenül finnugor (és nem ugor) alapalakot következtet ki. (Ha nem így járt volna el, akkor rekonstruált ugor és rekonstruált finn-permi alapnyelvi szóalakokat kellett volna egymással egybevetnie!)

Csak legújában és ritkán találkozunk a finnugor alapnyelvi rekonstrukciótól tudatosan megkülönböztetett ugor alapnyelvi rekonstruált alakokkal. Ritkák azok a példák, amelyeknél a szibilánsokra vonatkozó elméleti megfontolásoknak megfelelő ugor alapnyelvi hangalakú szót találunk, mint pl. „osztj *tapət* 'hét' . . . < PUg \**θäptä*” (MNyFgrA 44, BÜrNyt. 37). A legtöbb ugorinak minősített rekonstrukció egyébként formailag finnugor alapnyelvi hangsajátságokat tükröz. Legújabb etimológiai szótáraink *akad*, *ár* 'Flut' stb. szavaink és ezek obi-ugor megfelelői mellett két lehetőséget rekonstruáló megfogalmazásokat alkalmaznak: „Az ugor alapalak: \**sskkə* vagy \**škkə*”, ill. „Az ugor alapnyelvi alak \**sarə* vagy \**šarə* lehetett” (vö. még *äg*), holott ilyen alternatívával legfeljebb az ugor kor kezdetén lehet számolni. A magyar *szédül* ~ *osztjVj. sejejtä* 'wirbeln' stb. ~ ?vogK *sämlī: päŋkēm läxwe sämlī* 'fejem forog, szédülök' etimológia ugor alapalakjául \**šäjš* vagy \**šejš* formát tesz fel a szerző (NyK LXVII, 336). Az olvasóban azonban ez ellenvéleményt támaszt, az ugor egység megbomlásának idejére csak ugor \**s*- előzmény rekonstruálható. Az ugor alapnyelvben — ha volt *š* (ez még közelebbi vizsgálatot igényel), — csak finnugor kori affrikáta folytatója (azaz finn-permi affrikáta megfelelője) lehetett.

A rekonstruált alakok szóközépi szibilánsainál is hasonló a helyzet: a *foszlik* fgr. \**pušə* (—), ill. ugor \**pusə* (—) alapalakra mehet vissza, de az első rekonstrukciót vagylagosan finnugornak vagy ugorinak aligha fogadhatjuk el.

4. Ha a COLLINDER kikövetkeztette 4 uráli és az ebből származó, velük azonos 4 finnugor szibiláns<sup>9</sup>, valamint fejleményeiket az uráli nyelvekben oly módon ábrázoljuk, hogy a nyelvek fejlődése során bekövetkezett egybeeséseket szemléltetjük, akkor néhány érdekes megfigyelést tehetünk (1–2. ábra). Nemcsak az \**š* és \**š* közös ábráján, de még az \**s* és az \**š* sematikus

<sup>9</sup> Ezek közül ugyan általában csak 3 létezését fogadják el. Legújában COLLINDER is csupán szókezdeten és csak kérdőjellel rekonstruál *š*-t (Introduktion till de uraliska språken 106–7, 113–4, An Introduction to the Uralic Languages 78–9, 85–6).

## Uráli szavak COLLINDER szerint szókezdő,

uráli	jurák	jeniszei	tavgi	szelkup
*sala	taale-	tađi-		tuela-
*sōja	tu	tiojo	tija	tūnan
*šurta-	?taeer-		?taru-	?taar-
*šurka		? ?H tudio	?turku	
*šāškā				tööte
*pesä	pide	B fide	fette	pota
*poskō	paadu	B faede	fatua	puđai
*tupša	jæpta	jote	joptuan	taptu
*pyša	pade	B fode'	fate	paty

ábrázolásában is sok az egybeesés. Ugyanannak a két-két hangnak (*s—š*, ill. *ś—ṣ̌*) különböző helyen és időben (összamojéd, ugor, őslapp, esetleg még az őscseremisiz alapnyelvben; az *ś—ṣ̌* esetében pedig az ősosztjákban és az ősmagyarban, esetleg finn-permiben vagy annak különböző leszármazottjaiban) szókezdeten és szóközépen egyaránt bekövetkezett egybeesése eleve nem látszik valószínűnek! A két különböző ábrát egymással egybevetve még további, eddig is számon tartott egybeesés — a finnben az \**s* és az \**ś* (\**ṣ̌*), a cseremiszen pedig valamennyi alapnyelvi szibiláns közös folytatója — csak növeli kételyeinket az eddigi rekonstrukciók helyességével szemben. (l. 316—7. l.).

4.1. Az eddigi rekonstrukciós eljárások következtében a különböző nyelvekben egymástól függetlenül valószínűtlenül sok egybeeséssel kell számolnunk, s ez annál gyanúsabb, mert nemcsak az \**ś* és az \**ṣ̌* kettéválasztása<sup>10</sup> áll gyenge lábon, de az általában elfogadott háromféle szibiláns (\**ś*, \**s*, \**ṣ̌*) is módszeres következetességgel a finn-permi nyelvek hangállománya alapján csak a finn-permi alapnyelvig datálható vissza, ill. más megfogalmazásban, az eddigi felfogás szellemében: „Az alapnyelvi szibilánsok hármassága csak a permi nyelvekben és a mordvinban maradt meg” (HAJDÚ, MNyFgrA 130, BŰrNyt. 104, vö. LAKÓ, i. m. 23).

Hogy a szibilánsok finn-permi hármasságával szemben az ugor nyelvekben is és a szamojédokban is kettősség található, ez már régóta nem vitás. Érdemes azonban közelebbről megvizsgálunk, hogy a szibilánsok kikövetkeztetett fgr. hármasságából hogyan származtatható az ugor kettősség, ill. milyen szamojéd kettősség felel meg a fgr. viszonyoknak.

LAKÓ (i. m. 24) a három kikövetkeztetett fgr. alapnyelvi szibiláns mai fejleményeit összegezve többek között ezt írja: „Az ugor nyelvek egyik alapnyelvi hangot sem tartották meg, megőrizték azonban a jésítetlen és a jésített szibilánsok közötti különbséget.” Szinte ugyanezt írta PAASONEN a finnugor hármasság és a szamojéd kettősség egybevetésekor: „Es kann... keinem

<sup>10</sup> Ezt a továbbiakban már figyelmen kívül is hagyom.

lázat

ill. szóközépi *s*, *š* mássalhangzóval<sup>11</sup>

kamasz	koibál	mot.	magyar	vogul	osztják
		<i>tele-</i>	—	? <i>tuulmah</i>	<i>lyləh</i>
<i>tü</i>			<i>ujj</i>	<i>tajt</i>	<i>lyt</i>
? <i>taar-</i>			<i>irt</i>	—	<i>lört-</i>
			<i>ár</i>	<i>toor</i>	{ Vj. <i>jar</i> D <i>tor</i>
<i>čä'</i>			—	—	—
<i>pidä</i>			<i>fészek</i>	<i>piti</i>	<i>pəl</i>
<i>puu'ma</i>	<i>poutmo</i>		—	<i>pajt</i>	<i>pögəp</i>
<i>te'pta</i>			—	—	—
<i>pōda</i>			—	—	—

Zweifel unterliegen, dass die verschiedenartige Vertretung im Sam. davon abhängt, ob der Sibilant in der Ursprache mouilliert oder unmouilliert war" (Beitr. 226). A megfogalmazás itt olyan szempontból nem egyértelmű, hogy finnugor, uráli vagy ősszamojéd alapnyelvről van-e szó (a könyv szelleme alapján a finnugor a legvalószínűbb), a jésített–jésítetlen fgr. szibilánsok kétféle szamojéd megfelelőjére utalás azonban egyértelmű.

Feltűnő, hogy az ugor és a szamojéd nyelvekben tehát nemcsak kettősség van, de egymással tökéletesen egyező kettősség (I. I. – II. tábl.)! A palatalizált és a palatalizálatlan finn-permi szibilánsok ugor és szamojéd megfelelői élesen elkülönülnek egymástól. Ezt eddig sem a finnugor, sem az uráli alapnyelvi szibilánsok rekonstruálásakor nem vették figyelembe. Csak COLLINDER céltott erre az egyezésre: „The Ugric and the Samoyed languages may have an old phonological feature in common. In these languages *s* corresponds to Permian and Mordvin *š* (Lappish *č*) whereas Permian-Mordvin Lappish *s* has the following correspondents: Samoyed and Vogul *t*, Hungarian *-s- ~ -š-*, Ostyak *j- ~ l- . . .*” (ProtLp Sam. 93–4); COLLINDER az *š* és *s* szempontjából adódó ugor-szamojéd egyezéseket kiemeli ugyan, de itt hallgat arról, hogy a finn-permi \**s* és az \**š* megfelelői is ugyanezekben a nyelvekben azonosak egymással (vö. fent 302. lap, 5. jegyzet)!

<sup>11</sup> Vö. még *soñō-*, *sajkō-*, *säje*, *setä-*, *sänkä*, *saγ3-*, *sälk3-*, *siñ3*, *sittä*, *sorwa*, *söyö-*, *suksō*, *soskō-*, *söks3*, *suñō*, *süje*, *soj3*, *sul3*, ill. *piñsō*, *päksē*, *koska*, *kupsa-*, *kusō-*, *jönksō*, *kupsa-*, *kowsō*, *laps3*, *maksa*, *nus3-*, *peks3-*, *püks3*, *suksō*, *soskō-*, *söks3*, *tis3*, *osa*, *wasä*, továbbá *paška*, *poška*, *puš3-* kikövetkeztetett uráli alakokkal (CompGrUr. 405–9) a szamojéd megfelelőikben szókezdeten és szóközépen *t* (*t*) hanggal (I. FUV). Kivétel mindössze *sōñō* (*sōñō*), erről COLLINDER is megjegyzi, hogy „PSam \**č*” (i. m. 60), a jurák, jen., tvg. *t*-szókezdettel itt szelk. Taz *ten*, Tym *čän*, Ket *can*, kam. *ten* áll szemben, ezért problematikus.

A szibilánsok finn-permi hármasságának megfelelő azonos kettősség a mai ugor és szamojéd nyelvekben csak akkor vehető, sőt veendő feltétlenül figyelembe az uráli és a finnugor szibilánsok rekonstruálásakor, ha feltehető, hogy az ugor és a szamojéd egyezés ezen a téren ősi egyezés és nem később — esetleges kölcsönhatások útján — jött létre.

Amikor a finnugorság kettészakadásakor az ugorok a finn-permi ágtól elkülönültek, az északi és déli szamojédság ősei még feltehetően egységes nyelvet beszéltek. Az ugor és a szamojéd ősnép történetéről azonban olyan keveset tudunk, hogy ugor-szamojéd érintkezést feltehetünk ugyan, de ezt az állítást sem bebizonyítani, sem megcáfolni nem tudjuk. Azzal azonban teljesen valószínűtlen még csak lehetőségként is számolni, hogy egy esetleges ugor—összamojéd érintkezéskor mindkét nyelvben lett volna uráli, ill. finnugor örökségként \*s és \*š hang is, és hogy e nyelvek egymás hatására egyesítették volna a két hangot. A szamojédoknál ez a két hang egybeesett a \*t-vel. Igaz, hogy ugyanez következett be a vogulságnál is, de a vogul nyelv külön életében, mert az osztjákban *l* (> osztjD *t*), *j*-, a magyarban pedig hanghiány keletkezett a fgr. \*s és \*š közös ugor folytatójából. Minthogy a három ugor nyelvben háromféle (az osztjákban még ezen belül is sokféle) a finn-permi *s* és *š* közös megfelelője, ezért valószínű, hogy az obi-ugorság és a magyarok elődei az ugor alapnyelvből a finn-permi *s* és *š* megfelelőjeként csak egy hangot örökölték; ez a hang azonban semmi esetre sem lehetett \*t (vö. \*t > m., vg., osztj. *t*), hanem valamilyen az ugor hangrendszer többi hangjától sokban különböző, a rendszerben egyedülálló hang (Einzeltänger), melyet általában \*θ-val szoktak jelölni. Minthogy az a \*θ valószínűleg nem nagyon illett bele az ugor alapnyelvből származó nyelvek hangrendszerébe, ezért az egyes ugor nyelvek külön életében további változásokon ment keresztül, és a vogulban, éppen úgy mint a szamojéd nyelvekben, *t* lett belőle. Az ugor és a szamojéd alapnyelv közötti kölcsönhatás valószínűsége kisebb, hogysen a két alapnyelv hangrendszeréből egymás hatására (az északi és a déli szamojédok szétválása és az ugor közösség megszűnte előtti időben) tűnt volna el két azonos formában örökölt hang. Az egymás hatására való eltűnés annál kevésbé valószínű, mert nem egy formán történt: az ugorságban a két eltűnt hang helyett egy új hang keletkezett, a szamojédságban pedig a hangrendszerből kilökött két szibiláns helyére egy a hangrendszerben (de az ugor hangrendszerben is) meglévő hang, a *t* lépett. Ha teljes bizonyossággal tudnók, hogy az uráli alapnyelv mássalhangzó-rendszerében volt \*š, \*s és \*š, akkor is csak egy erőtlén érv támaszthatná alá a jésítetlen szibilánsok ilyen egybeesését: ugyanebben a két alapnyelvben a jésítetlen szibilánsok kiveszésének következtében jöhetett esetleg létre az \*š depalatalizációja (> \*s). Elvileg egy háromtagú szibilánsrendszer megváltozása párhuzamos, vagy egymást követő fejlődések során is történhet; depalatalizációval az „üres” jésítetlen szibiláns hely betöltése az összamojéd és az ugor rendszerben azonban még nem igazolja a két palatalizálatlan szibiláns egybeesését és nem szibilánsná fejlődését; ez az érvelés gyenge, mert az \*š depalatalizációja (ha ilyen volt, vö. 318 kk.) másképpen is könnyen magyarázható.

Az ugor—szamojéd egyező kettősséget az alapnyelvi rekonstrukciók elvi megindoklásakor tehát nem szabad semmi esetre sem figyelmen kívül hagynunk!

4.2. Ősi örökségként elvileg még akkor is számolhatunk három szibilánsal, ha az ugor—szamojéd egyező kettősség kialakulását véletlen egybe-

esésnek minősítjük. Kérdés azonban, mekkora a valószínűsége ilyen „véletlen” egybeesésnek.

Vizsgáljuk meg, hányféle következménye lehet az egybeesésnek a szibilánsok körében. Induljunk ki 3 alapnyelvi szibilánsból, s újabb szibiláns keletkezésének a lehetőségét zárjuk ki, az öröklött szibilánsok megmaradásának és egybeesésének lehetőségével számolva, elvileg lehetséges, hogy:

1. Megmarad mind a három,
2. egy megmarad, kettő pedig egybeesik,
3. mind a három egy hangban egyesül.

Ez a 3 lehetőség azonban sok realizációt (5 típust) rejt magában, mert egy megmaradása és kettő egybeesése 3 különböző lehetőséget tartalmaz, megmaradhat az 1., a 2. vagy a 3. és a másik kettő eshet egybe. Közelebbről vizsgálva, két hang egybeesése is s z á m o s módon valósulhat meg, mert  $x_1$  és  $x_2$  egyesülhet  $x_1$ -ben,  $x_2$ -ben, keletkezhet azonban egyesülésükből  $x_3$ ,  $x_4$  stb. új hang is! Ha öröklött szibilánsként  $ś$ ,  $s$  és  $š$  hangból indulunk ki, s az egybeesést a kontamináció jelével jelöljük, akkor elvileg a következő lehetőségekkel számolhatunk:

A) $ś, s, š$		(zürj., votj., mord.)
B) $ś, s \times š$	$\left\{ \begin{array}{l} ś, s > š \\ ś, s < š \\ ś, s \times š > \text{új hang} \end{array} \right.$	— (lapp <sup>12</sup> ) (ugor * $\theta$ , ósszam. * $t$ ) (finn <sup>12</sup> )
C) $ś \times s, š$	$\left\{ \begin{array}{l} š, ś > s \\ š, ś < s \\ š, ś \times s > \text{új hang} \end{array} \right.$	— — —
D) $ś \times š, s$	$\left\{ \begin{array}{l} s, ś > š \\ s, ś < š \\ s, ś \times š \text{ új hang} \end{array} \right.$	— — —
E) $ś \times s \times š$	$\left\{ \begin{array}{l} > ś \\ > s \\ > š \\ > \text{új hang} \end{array} \right.$	— — (cseremisiz <sup>13</sup> ) —

Közismert tény, hogy az uráli nyelvekben a szókezdő és a szóközépi (szóvégi) hangok fejlődése nem szükségképpen azonos. Vegyük számba a lehetséges eltérő szókezdő és szóközépi fejlődések kombinációit (megszorításként a szibilánsok továbbra sem szaporodhatnak, csak egybeeshetnek, de ennek különböző módozatait sem vesszük figyelembe). Utaljon A, B stb. a szókezdő, a, b stb. pedig a szóközépi (szóvégi) szibilánsállományra (ahol A—E, ill. a—e a fenti A, B, ... E pontban csoportosított szibiláns megőrződést, ill. egybe-

<sup>12</sup> Az öröklött  $ś$  további fejlődése a lappban az alapnyelvi hármasság kettősséggé alakítása szempontjából irreleváns. A finn \* $š > h$  és \* $ś > s$  fejlődés bekövetkezésének sorrendje sem változtat semmit azon a tényen, hogy a feltételezett ősi hármasságot a finnben kettősség képviseli.

<sup>13</sup> Az egyes ettől eltérő szibiláns állományú cseremisiz nyelvjárások (KH, M, U stb.) \* $s > ś$ ,  $š$ ; \* $ś > s$  fejlődése szórványos, s nem szorítható a fenti általánosítás keretei közé. A B) alatti  $ś, s \times š > š$  típusba pl. a cserKH besorolható ugyan, de csak további  $ś > s$  és  $š < s + ś$ , feltevésével, vagy C) alá is beerőltethető.

esést jelenti). Elvileg a következő szókezdő és nem szókezdő szibilánsállomány jöhet egy-egy nyelv hangrendszerében létre:

Aa	Ba	Ca	Da	Ea
Ab	Bb	Cb	Db	Eb
Ac	Bc	Cc	Dc	Ec
Ad	Bd	Cd	Dd	Ed
Ae	Be	Ce	De	Ee

Ilyen módon tehát 25 lehetőség van. A valóságban azonban ennél is több között válogathatnak a nyelvek, mert a szibilánsok elsősorban affrikáttákkal is egybeeshetnek, továbbá, mint az uráli nyelvek külön nyelvi fejleményei mutatják, *h, t, l, j, ø* stb. is fejlődhet belőlük. Egyszerűség és sematizálás kedvéért ezektől most eltekintek.

A valósághoz képest tehát 25 lehetőség megadásával csökkentjük a választékot. A lehetőségek és a bekövetkezett fejlődések egybevetése pedig azt mutatja, hogy az uráli nyelvekben a 25 lehetőség közül csak 4 valósult meg, ill. alapnyelvi szinten csak 2. Ha az uráli és a finnugor alapnyelvben a feltételezés szerint Aa típusú volt a szibilánsok rendszere, akkor a finn-permiben is ilyen maradt.<sup>14</sup> Az ugor alapnyelvben és az ősszamojédiban eszerint a rekonstrukció szerint pedig változás történt, az Aa rendszer a 24-féle megváltozási lehetőség közül egymástól függetlenül mind a két alapnyelvben éppen a Bb szibilánsrendszerre alakult volna át. Ez természetesen nem lehetetlen, de nem is valószínű.<sup>15</sup>

Annak a szemléltetésére, mekkora a valószínűsége a szibilánsok rendszerében a fent vázolt változási lehetőség közül két egymástól független, de azonos eredményhez vezető változásnak, a valószínűségszámításban gyakori példa, a kockajáték szolgáltató jó hasonlatot. A kocka öt lapja feleljen meg azoknak a kombinációknak, melyekben a szibilánsok szókezdő és szóközépi rendszere azonos, a hatodik pedig a többi 20 lehetőségnek, melyben a szókezdő és a szóközépi viszonyai különböznek. Vagyis a kocka 1, 2, . . . , 6 pontja helyére képzeljük a következőket:

1 pont helyett	<u>Aa</u>
2 pont helyett	<u>Bb</u>
3 pont helyett	<u>Cc</u>
4 pont helyett	<u>Dd</u>
5 pont helyett	<u>Ee</u>
6 pont helyett	<u>Xy</u>

ahol  $\{X = A, B, C, D, E$   
 $\{y = a, b, c, d, e$ , de nem lehet a két betű egymással azonos,  $|X| \neq |y|$ .

<sup>14</sup> A finnben az Aa > Cc fejlődés és az \*š > h hangváltozás külön nyelvi fejlődés, s a hármassz cseremisz nyelvjárási egybeesés (Aa > Ee) is különnyelvi fejlemény.

<sup>15</sup> A valószínűségi várákozásnak a finn-permi viszonyok tökéletesen megfelelnek: a permi nyelvek és a mordvin megtartotta az alapnyelvi hármasszot, a másik fele a nyelveknek nem, de a finn, a lapp és a cseremisz megváltozása egymástól függetlenül történt és ezért egymástól eltérő eredményű is lett.

A hasonlat nem sántít, a 25 lehetőség ilyen „leképezése” miatt; igaz ugyan, hogy a kocka öt lapja csak egy-egy lehetőségnek felel meg, a 6. pedig 20-nak, de a 3 szibilánsból álló kikövetkeztetett alapnyelvi rendszer az uráli nyelvekben vagy megmaradt, vagy lényegileg egyformán változott szókezdő és nem szókezdő helyzetben.<sup>16</sup> A nyelvi realitásokat vesszük tehát figyelembe, amikor a szibilánsoknál tapasztalható a helyzettől független változások mellett lehetőségként, minden olyan változásnak is adunk egyesítve egy lapot, ahol a hang helyzete is figyelembe veendő (vö. *Ősz* 319. l.). A szibilánsok rendszerének a jelképes kockája az uráli rendszer felbomlásakor tehát úgy  $f e k ü d t$ , hogy az **[Aa]** lap volt felül. A szibilánsok „kockajátéka” különbözzék annyiban a közönséges kockajátéktól, hogy a „játékszabályok” nemcsak dobást engednek meg, ahol mind a 6 lap egyformán esélyes a „nyerésre”, hanem itt az is legyen lehetséges (sőt legalább 50%-os eséllyel!), hogy a kocka nem mozdul, azaz ugyanaz a lap marad felül (vagyis ennek kitüntetett a szerepe, több az esélye). Ha 50%-os mozdulatlanági és 50%-os változási eséllyel számolunk, akkor  $50 : 6 = 8,33\%$  a „nyerési” esélye öt lapnak, a kiinduló helyzet megmaradásának pedig  $50 + 8,33 = 58,33\%$ . A „szibilánsok kockája” az uráli egység felbomlása után a szamojédban „feldobódott” és a **[Bb]** lap került felülre. A szamojéd vonalon többet a kocka nem mozdult, az északi és a déli ágban, az egyes szamojéd nyelvek külön életében ez a rendszer nem változott tovább. Az uráliból örökölt „kocka” nyugalomát a finnugor és a finn-permi korszakban is megtartotta, az ugarságnál azonban szintén megmozdult és az ősszamojédságban lezajlott játékhoz hasonlóan itt is a **[Bb]** nyert. A finn-permi „kocka” örököseinél sem a permi, sem a finn-volgai, sem a volgai korszakban nem mozdult meg a kocka, sőt a permi egység megszűnte után a mordvinoknál sem. Minthogy a „játékszabályok” úgy szólnak, hogy a mozdulatlan-ságok, az **[Aa]** változatlan-sága teljesen valószínű. A cseremisiz „dobás” **[Ee]**, a finn **[Cc]** és a lapp **[Bb]** eredménnyel ugyancsak teljesen valószínű. Az egész „játék” folyamán így 5 dobással számolhatunk, amiből 3 esetben **[Bb]** az eredmény. Ez nem lehetetlen ugyan, mert 5 esetre még nem érvényes a nagy számok törvénye, 5 dobás eredménye ezért még lehet 3-szor ugyanaz. Ha azonban egybevetjük a finn-permi „kocka” további, teljesen a valószínűségszámítás várakozásait szinte előírásosan igazoló 3 változatlan-ságát és 3 változását, 3 eltérő eredménnyel, akkor a „véletlenül” egyező ugor és szamojéd változással kapcsolatosan mégis támad némi kétely.<sup>17</sup> Ha ugyanis az ugor és a szamojéd nyelveket egybevetették volna, mielőtt a finn-permi nyelveket is belevonták volna a rokon nyelvek körébe — (nyelvhasználat-történeti szempontból illet elképzelni is casus irreális!) —, akkor az ugor és szamojéd kettősséget (ugor  $*s \sim$  szám.  $s$ , ugor  $*\theta \sim$  szám.  $t$ ) nyilván alapnyelvi kettősségből és nem hármasságból vezették volna le. Ezért érdemes megvizsgálni, mekkora valószínűséggel lehet a finnugor és az uráli szibilánsok hármasságára következ-

<sup>16</sup> Az osztjVj.  $*\theta > i$ - feltétlenül külön nyelvjárási szókezdő fejlemény, ennek következtében a Vj.-ban az ugor  $*\theta$  mai szókezdő és szóközépi fejleményei már nem azonosak.

<sup>17</sup> A 3. egybeesés, a lapp nyelvi viszonyokkal nem zavaró, mert a 3 finn-permi „dobás” 3-féle eredménnyel zárul, ezek közül egy lehet azonos az ugor vagy a szamojéd „dobásával”, de egy-egy ugor és szamojéd „dobás” azonos eredménnyel!

tetni, s mekkora valószínűséggel lehetne alapnyelvi kettősséget állítani, s uráli—finnugor kettősség esetén a finn—permi hármasságot hogyan lehet a fejlődési rendszerbe beleilleszteni.

4.3. Bekövetkezendő, még meg nem történt eseményeknél szokás valószínűségi mérlegelést végezni. Semmi akadályja nincs annak, hogy egy ismeretlen múltbeli jelenségre ugyanolyan módon következtessünk, mint ahogy ismeretlen jövőbelire (hiszen mindössze csak a várakozás iránya ellenkező az idő tengelyén; továbbá a jövőbeli jelenségnél majd ellenőrizhető, hogy a valószínűségi jóslat helyes volt-e, a múltbelinél pedig a körülményektől függ, nyílik-e mód a valószínűségi következtetés helyességének az ellenőrzésére).

Kérdés azonban, a hangfejlődés, a hangváltozás olyan jelenség-e, melyre érvényes a nagy számok törvénye, melynek változásait valószínűségi alapon meg lehet becsülni.

Ha úgy nézzük a problémát, hogy néhány szamojéd nyelv hangállományából az összamojéd alapnyelvre, a 3 ugor nyelvéből az ugor alapnyelvre, vagy a zürjén, a votják, a cseremis, a mordvin a finnugri nyelvek és a lapp alapján a finn-permi alapnyelvre következtetünk, akkor, látszólag igen kis számok alapján, kevés előfordulásból indulunk ki. A finn-permi és az ugor egybevetéséből a finnugor viszonyokra következtetve pedig éppen hogy kettőből következtetünk egy harmadikra, s ugyanez a helyzet az uráli alapnyelvi rekonstrukciókkal kapcsolatban. A kérdés azonban egészen másképpen is megfogalmazható. Az ugor egység megszűnte óta több millió ember beszélt, s ma is több millió ember beszél az ugor nyelveket. Ha valamilyen nyelvi jelenség közös ma a 3 ugor nyelvben, azaz több millió ember nyelvében, akkor az a jelenség közös volt közvetlen elődeik és azok közvetlen elődei nyelvében, s közös lehetett távoli elődeinknél is, vissza egészen az ugor alapnyelv koráig. A nyelvi jelenségek megítélésénél tehát nemcsak a nyelvek számára kell tekintettel lennünk, hanem mindenekelőtt arra is, hogy ezek közül valamennyit igen sok egyed használja, ezért a nagy számok törvénye alapján feltétlenül helye van a valószínűségi számításoknak.

4.4. A szibilánsokkal kapcsolatos kérdések egy részénél a valószínűségi alapon való következtetés tökéletesen egyezik az eddigi eredményekkel.

Az ugor kettősséget eddig is teljes bizonyossággként állították. A valószínűségi számítási megfogalmazással — a 3 ugor nyelv egybehangzó vallomása alapján — ez így fejezhető ki: 100%-os bizonyossággal állítható a PUG \*s (~ m., vg., osztj. s) és PUG\*t (> m. ø, vg. t, osztj. l, > t stb.) kettőssége. Minden valószínűséget nélkülözne az a feltevés, hogy a 3 különböző nyelven beszélő több ezer vagy több millió ember az ugor közösség megszűnte után egymástól függetlenül alakította volna ki a jelenlegi állapotot.

Az összamojéd kettősség (\*s, \*t) a jurák, a jeneszeji, a tavgi, a szelkup és a kihalt szajáni szamojéd nyelvek egybehangzó tanúságtétele alapján, ugyanígy hasonló indoklással 100%-os bizonyossággal állítható.

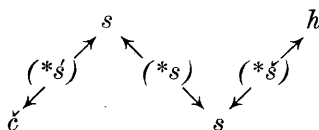
A 100%-os bizonyosság egyúttal azt is jelenti, hogy a kérdéssel kapcsolatban minden más lehetőség valószínűtlen, vagyis kettőnél több ugor és összamojéd előzményt rekonstruálni az uráli szibilánsokkal kapcsolatban teljesen valószínűtlen, más szóval 0% annak a valószínűsége, hogy akár az ugor, akár a szamojéd alapnyelvben felbomlásakor az uráli szibilánsok állítólagos hármasságának megfelelő hármasság lett volna.

Ugor és szamojéd viszonylatban könnyű 100%-os bizonyosságró



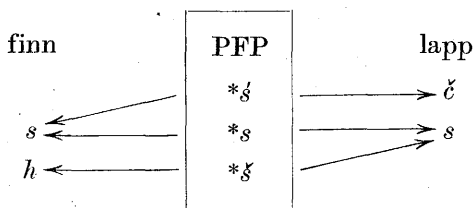
beszélni a PUG., PSzam. alapnyelvi rekonstrukció során. Kérdés azonban, hogy a finn-permi hármasságot a zürjén-votják-mordvin *s*, *ś*, *š* alapján (a finn-lapp kettősség és a cseremisiz egybeesés mellett) hány százalékos biztossággal lehet állítani. Sem a finn, sem a lapp nem mond annak ellene, hogy közös alapnyelvükre hármasságot rekonstruáljunk, hiszen a két nyelv egymás közötti összehasonlításából is háromféle előzményre kellene következtetnünk (vö. *silmä* ~ lp. *čäl'bme* ~ *szem*; *sappi* ~ lp. *sap'pe* ~ *epe*; finn *hui* 'orsó' ~ lpR *suoj* ~ zürj. – votj. *šī*, *šī* stb.):

finn:



lapp:

A finn és a lapp *s* kétféle megfelelési viszonyai a permi-mordvin megfelelések ismeretében a hagyományos módon – finn depalatalizációval ( $*ś > s$ ) és a lappságban  $*š > s$  fejlődéssel – magyarázhatók legegyszerűbben, azaz a permi-mordvin viszonyoknak a finn-permi alapnyelvig való visszavetítésével:



Ily módon a zürjén–votják alapján a permi alapnyelvre 100%-os bizonyossággal  $*ś$ ,  $*s$  és  $*š$  rekonstruálható. A finn-volgai alapnyelvi rekonstrukcióban pedig a mordvin, a finn és a lapp hármasságra vall, sőt még a cseremisiz is, mert a nyelvjárási eltérések figyelembevételével csak külön nyelvi fejleménynek lehet a cseremisizben is a szibilánsok egybeesését tekinteni. Így a finn-volgai és ezáltal a finn-permi alapnyelvre is 100%-os bizonyossággal végezhető el a szibilánsok hármasságának a rekonstruálása (vö. BEKE: FUF XXII, 90–122, LAKÓ, i. m. 23). Az eredmény tehát egyezik az eddig szokásos következtetésekkel.

4.5. A 100%-os bizonyossággal rekonstruálható 3 finn-permi alapnyelvi szibilánsnak az ugor és a szamojéd nyelvek vallomása alapján az ugor és az ősszamojéd alapnyelvben 100%-os bizonyossággal rekonstruálhatóan *c s a k* két hang felelhetett meg:

1. a finn-permi  $*ś$ -nek ~ ugor, ősszamojéd  $*s$ ,

2. a finn-permi  $*s$ -nek és  $*š$ -nek az ugor alapnyelvben valamilyen aspiráta vagy spiráns, melyet  $*θ$ -val szoktak jelölni; az ősszamojéd képviselő is ehhez hasonló lehetett *s* egybeesett az uráli  $*t >$  ősszamojéd  $*t$  hanggal.

Kérdés: ha 100%-os valószínűséggel állítható, hogy a finn-permi alapnyelvben 3, az ugor alapnyelvben pedig ennek megfelelően csak 2 szibiláns volt, mi következik ebből a finnugor alapnyelvre. Nyilván ugyanannyi valószínűséggel állítható, hogy a finn-permi viszonyok őrizték meg az ősi állapotokat, és az ugarság nyelvében történt egybeesés, mint az, hogy az ugor ket-

tósség tükrözi vissza az alapnyelvi viszonyokat, és a finn-permi ágban hasadt ketté az alapnyelvi \*ʃ örökség \*s és \*ʃ hanggá. Mindkét állításnak 50% a valószínűsége, mert

	ugor	finn-permi
csak 2 szibiláns rekonstruálásának valószínűsége	100%	0%
feltétlenül 3 szibiláns rekonstruálásának valószínűsége	0%	100%

A számtani középérték:  $\frac{100 + 0}{2} = 50\%$  akár az első, akár a második sor adatai alapján számolunk.

A finnugor alapnyelvi hangviszonyok kikövetkeztetésekor (a szamojéd nyelvek vallomásának a figyelembevétele nélkül) a két egyformán valószínű lehetőség közül természetesen azt választották, melynek segítségével a rekonstruált finnugor alapnyelvi állapottól való eltérést könnyebb megmagyarázni; azaz három különböző alapnyelvi szibilánst következtettek ki. Az ugor nyelvekben az örökölt \*s és \*ʃ egybeesését annál könnyebb állítani, minthogy a cseremisiz hasonló, sőt három különböző szibiláns egybeesésére biztos analógiát szolgáltat, s még a lappban is csaknem mindig azonosak az \*s és az \*ʃ mai folytatói.<sup>18</sup> Kétféle finnugor szibiláns kikövetkeztetése esetén pedig több mint egy fél századdal ezelőtt igen nehéz lett volna indokolni, hogy fonetikailag meg nem indokolható módon, azonos körülmények között az egyik finnugor alapnyelvi szibilánsnak miért keletkezett volna a finn-permi alapnyelvben két különböző folytatása.

Ha azonban az 50%-os valószínűséggel kikövetkeztetett finnugor alapnyelvi viszonyok és a szamojéd valószínűségek figyelembevételével az uráli alapnyelvre akarunk tovább következtetni, akkor az eddig elfogadottól eléggé eltérő eredményre jutunk, mert:

	ufr.	összam.
csak 2 szibiláns kikövetkeztetésének valószínűsége	50%	100%
feltétlenül 3 szibiláns kikövetkeztetésének valószínűsége	50%	0%

Vegyük ismét teljesen egyformának annak a valószínűségét, hogy vagy a finnugor, vagy az ősszamojéd őrizhette meg az uráli állapotokat; bármelyik a kettő közül megváltoztathatta  $\pm 1$  hanggal (de nem 3-nál többre) a szibilánsok számát. Ismét számtani középértékkel adhatjuk meg a valószínűség mértékét.

Két uráli szibiláns  $\frac{50 + 100}{2} = 75\%$ -os valószínűséggel következtethető ki,

három uráli szibiláns valószínűsége pedig csak  $\frac{50 + 0}{2} = 25\%$ !

<sup>18</sup> LAKÓ GYÖRGY a fentiek előadásakor a Nyelvtudományi Társaságban figyelemztetett arra az eshetőségre, hogy a lapp s esetleg hanghelyettesítéssel is kerülhetett az \*ʃ folytatói helyére.

Az alapnyelvi rekonstrukció helyessége, valószínűsége a valószínűség-számítás eredményével ellenőrizhető, a döntő szó azonban a nyelvi tényeké és nem a számadatoké. Ha a szamojéd nyelvekben a szibilánsoknak *u g y a n o l y a n h á r m a s s á g a* lenne megállapítható, mint a permi nyelvekben, akkor az uráli hármasságot a valószínűség-számítás csak 75%-osnak mutatná, de a nyelvi tények alapján vitán felül állna, hogy a szamojéd és a finn-permi ág őrizte meg az ősi állapotokat és az ugarságban történt változás. Ha a szamojéd nyelvek alapján kettősség lenne ugyan megállapítható, de akár úgy, hogy a finn-permi *ś* és *s* megfelelői különülnének el az *š* megfelelőitől (vö. finn), akár úgy, hogy az *s* megfelelői térnénk el az *ś* és *š* közös megfelelőitől (erre egyik uráli nyelvben sincs példa<sup>19</sup>), akkor is uráli hármasságot kellene kikövetkeztetni, mert a 100%-os ősszamojéd kettősséggel szemben a fgr. alapnyelv 50%-os valószínűségű hármassága (*ś, s, š*) és ugyancsak 50%-os valószínűségű kettőssége (*ś, \*ʃ [= s × š]*) állana, de ez a kettősség nem lenne azonos a szamojéddal. A két egymástól eltérő kettősség pedig ugyanúgy csak eredeti hármasságból lenne levezethető, mint az egymástól eltérő finn és lapp kettősség (vö. 313).

Az egymással teljesen azonos szamojéd és ugor kettősség alapján rekonstruálható, 75%-os bizonyosságú uráli alapnyelvi kettősség is csak akkor állítható, ha nemcsak a szamojéd és ugor viszonyok tekinthetők az uráli állapotok közvetlen folytatóinak, de a finn-permi hármasság is kielégítő módon magyarázható.

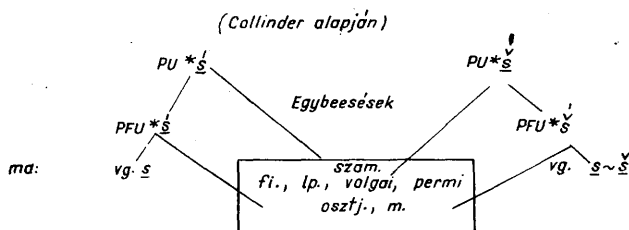
Mint fent már említettem, a század elején a finnugor hangok rekonstruálásakor könnyebben lehetett valamennyi mai idetartozó hangot 3 finnugor alapnyelvi hangból levezetni, mint azt indokolni, hogy egy alapnyelvi hangnak a finn-permi nyelvek többségében kétféle folytatása lehet. Ma erre már tudunk megfelelő magyarázatot találni: alapnyelvi, adott esetben finn-permi alapnyelvi nyelvjárási különbségekkel lehet a jelenséget magyarázni,<sup>20</sup> hiszen tudjuk, hogy minden alapnyelvet „nyelvjárásokra tagolódó nyelvformának kell képzelnünk” (LAKÓ: i. m. 10, vö. HAJDÚ BÚrNyt. 40).

Mindezek figyelembevételével megkísérlem az eddig jésítetlen uráli szibilánsokból (*\*s, \*š*) származtatott hangokat *e g y* uráli hangból levezetni. Tegyük fel, hogy volt az uráli alapnyelvben egy olyan hang, melyből *t* is fejlődhetett és szibiláns is, valamilyen közelebből meg nem határozható

<sup>19</sup> Néhány cseremiszi nyelvjárásban (elsősorban M, de vö. még U, B) palatális szavakban PFP *\*s > ś*, hangfejlődés konstatálható (WICHMANN: FUF VI, 18–9, BEKE: FUF XXII, 103–5); itt a PFP *\*s* fejleményei részben eltérnek a PFP *\*ś* és *\*š* származékaitól (a veláris szavak *\*š* hangjai is *ś*-sé fejlődtek!).

<sup>20</sup> Ilyen alapnyelvi nyelvjárási különbség számos hangtani rendellenesség magyarázatában előfordult már. LAZICZIUS (MNYTK. 33 : 94–5) szerint: „Az ugor alapnyelvben ... két nagy nyelvjárás-terület volt, északon *χ*-, délen *š*-megfeleléssel. ... A magyar nyelv ... úgy szakadt ki az ugor nyelvközösségből, hogy eredetileg megvolt benne mindkét megfelelés képviselője ... A magyar három és kap megfelelések e szerint egy ősi ugor nyelvjárási különbség szálán függenek össze egymással”. Nem ugor, hanem ősmagyar nyelvjárási különbséggel magyarázzák a finnugor *\*š* hangszabályszerű mai magyar *sz* folytatóján kívül fellépő *s*-et (*szem ~ sömör*), a finnugor *š* kettős magyar megfelelését (GOMBÓCZ: MNY. XX, 62; BÁRCZI, Régi magyar nyelvjárások, 6, Magyar hangtörténet<sup>2</sup> 115, 116, 118; BENKÓ, Magyar nyelvjárástörténet, 68, vö. még *csegely, csög, csök, csuk* (MSzFgrE, TESz.) stb. A vogul nyelvjárási *s ~ š* kettősséget ITKONEN is (Vir. 1957: 8, UAJb. XXXIV. 194) a vogul alapnyelvből származtatja.

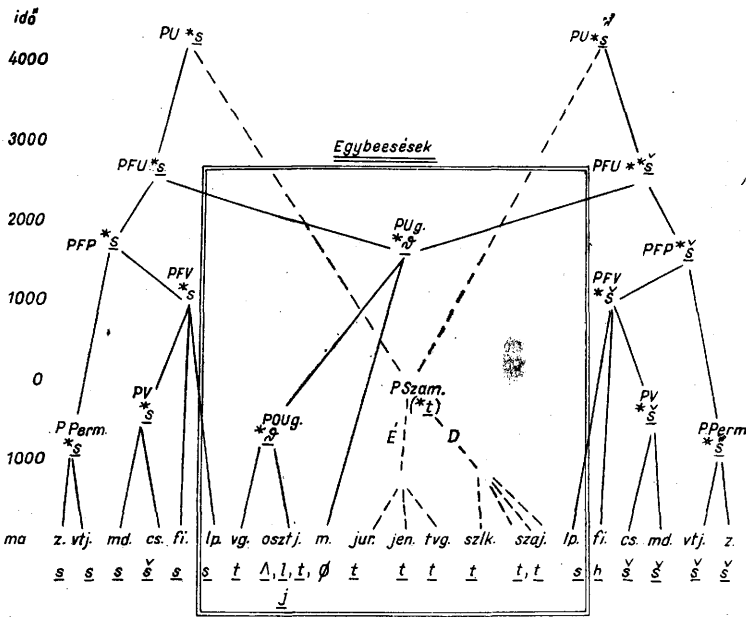
dentális spirantikus hang, aspiráta,<sup>21</sup> jelöljük  $\theta$ -val. Az ősszamojéd alapnyelv ezt a hangot, vagy inkább már a belőle keletkezett  $*t$ -t örökítette át felbomlásakor az északi és a déli szamojéd nyelvcsoporthoz. A finnugor alapnyelv esetleg nagyjából változatlanul megtarthatta az uráliból örökölt  $*\theta$ -t, sőt még a finn-permi és az ugor is lényegileg ezt örökölhette. A  $*\theta$  átalakulása egyrészt a finn-permi alapnyelvben, másrészt pedig az ugor, sőt az obi-ugor egység megszűnte után az egyes obi-ugor nyelvek és a magyar külön életében következhetett be. A finn-permi alapnyelvben ez a  $*\theta$  hang képzési mozzanatai



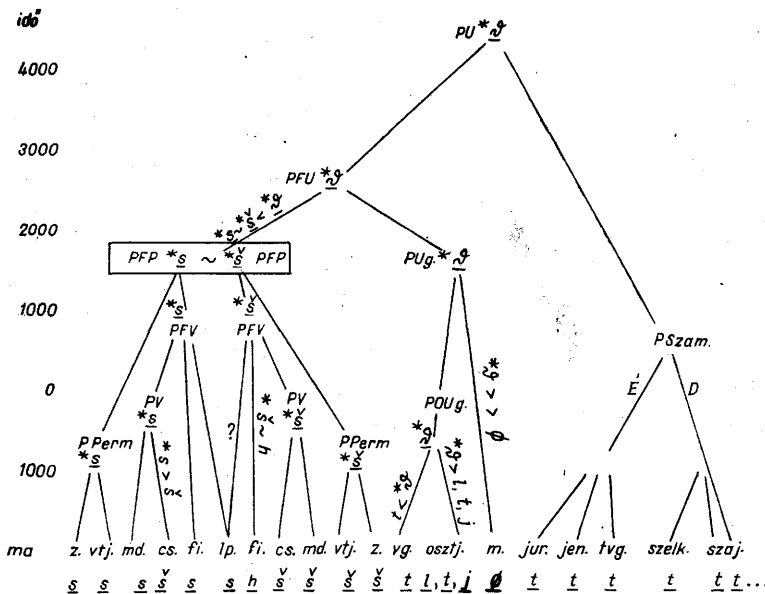
I. ábra Az  $*s$  és az  $*š$  egybeesésének sematikus rajza

közül éppen azt veszíthette el, amit a szamojédság megtartott (a zár motívumot, a  $t$ -féleséget), s megtartotta azt a mozzanatot, ami a szamojéd alapnyelvben elveszett belőle, a rést, a szibiláns jelleget. Ez a változás a finn-permi alapnyelvben valószínűleg nem egységesen zajlott le, két nagy nyelvjárási csoport jöhetett létre, [ $*\theta > *s$ ] és [ $*\theta > *š$ ] nyelvjárás. Ezzel a jelöléssel azt szeretném érzékeltetni, hogy az egyikből azok a szavak származtathatók, amelyeket eddig finnugor  $*s$ -szel, a másikkól azok, melyeket eddig  $*š$ -sel rekonstruáltak. Nyelvjárási kiegyenlítődéssel a finn-permi alapnyelvben ez a két nyelvjárás csoport egymással összekeveredhetett, s így még az alapnyelvben létrejöhetett olyan nyelvjárás, melyben  $*s$  és  $*š$  is volt. A finn-permi alapnyelvből ez a kettősség öröklődhetett az egyes leánynyelvekbe. Némelyik szó talán az  $*s$ -ező és az  $*š$ -ező nyelvjárásból is belekerülhetett a nyelvjárási kiegyenlítődés utáni alapnyelvbe (pl.  $*s > md. son \sim zj., votj. s- \sim *š- > finn h\ddot{a}n 'o', v\ddot{o}. m\acute{e}g SKES he, horma^1$ , ahol mordvin  $s- > š-$  is látható!). A cseremiszen és a lappban történthetett későbbi egybeesés, de e nyelvek – főként a lapp –, esetleg olyan nyelvjárás-területről szakadhattak ki a finn-permi közösségből, melyben csak  $š$ -ező, ill. csak  $s$ -ező szóalakok voltak. Ha azonban a cseremiszi  $š$ -ező nyelvjárás-területről származna, akkor ezt a külön-

<sup>21</sup> Az angol *th*-hanghoz hasonló hangra gondolok. HAJDÚ PÉTER volt szíves a figyelmemet arra felhívni, hogy COLLINDER (ProtLpSam. 94) is számolt efféle lehetőséggel. A javasoltam megoldás azonban merőben más, mint COLLINDERÉ, ő ui. a TOIVONEN-féle négy szibiláns ( $*s, *š, *š, *š$ ) helyett javasolta a  $*\beta, *s, *š, *š$  négyességet (ennek meg nem felelő voltáról E. ITKONEN: UAJb. 1956 : 59); én pedig az eleve tőrlendő  $*š$  után fennmaradó hármasság helyett látok lehetőséget az  $*s$  és az  $*š$  egybevonására a  $*\theta$  bevezetésével. Olyan hangra gondolok, mint MUNKÁCSI „A  $t$  és  $s$  hangfokok közt való átmenet legtermészetesebben az aspirata  $th$  és a dentilabialis  $\theta$  közvetítésével képzelhető” (Nyr. XII, 386), ahol „a  $th$  ( $\theta$ ) kezdődőkben kétfelé irányuló hangfejlődés ... hangfokba menő, ... [és]  $t$ -vé” (i. m. 387) lehetséges. MUNKÁCSI példaanyagában, amelynek segítségével ezt a hangot kikövetkezteti, sok szerintem is idetartozó szó szerepel (*hét, egér, ő, ujj*, vö. 386–96), de nagyon sok a máshova sorolandó, ill. a finnugor szavak közül tőrlendő szó.



2. ábra A jésítetlen szibilansok származtatásának eddigi módja a különböző helyen és időben történt egybeesések erős kiemelésével



3. ábra A jésítetlen szibilansok rekonstrukciójának ajánlott új módja

állást a volgai alapnyelvben is meg kellett volna tartania,<sup>22</sup> az *s*-szel való egybeesést pedig a cseremiszi nyelv külön életére datálni; ennél viszont valószínűbb a későbbi hármass egybeesés.

Ha egymás mellé állítjuk az elfogadott eddigi (1. — 2. ábra) és a javasolt új származtatási sematikus ábrázolását (3. ábra), akkor valószínűleg ez utóbbi tűnik egyszerűbbnek és egyúttal hihetőbbnek.

Ha elfogadjuk, hogy *\*s* és *\*š* helyett az uráli és a finnugor alapnyelvre csak egy, *\*θ* szimbólummal jelölhető hang rekonstruálandó, akkor felmerül a kérdés, hogy az eddig *\*š*-nek kikövetkeztetett hangot palatalizálnak vagy palatalizálatlanak kell-e nagyobb valószínűséggel tartanunk. Az ugor és az ősszamojéd alapnyelvre *\*s* 100%-os valószínűséggel következtethető ki, ezeknél a jésítettség valószínűsége 0%. Ha a finn-permi palatalizáltságát e hangnak 100%-os valószínűségűnek tekintjük is, a finnugor palatalizáltság valószínűsége már csak 50%-os, az urálié pedig csak 25%-os. Ha viszont uráli jésítetlen *\*s*-ből indulunk ki, amihez a rekonstrukciós valószínűség 75% (mert a PUG. *\*s* és a PFP *\*š* alapján a PFU *\*s* valószínűsége 50%, ehhez a PSzam. *\*s* 100%-os valószínűsége, így a PU *\*s* 75%), akkor ebből a mai szamojéd képviselők minden nehézség, sőt magyarázat nélkül származtathatók; finnugor és ugor *\*s*-en keresztül ugyanígy a mai ugor hangok is. A finn-permi alapnyelvben pedig könnyen módosulhatott a finnugorból örökölt *\*s* hang kiejtése, hiszen itt a fentiek szerint a PFU *\*θ*-ből nyelvjárásonként PFP *\*s* vagy *\*š* keletkezett, s a régi, örökölt szibiláns PFU *\*s* az újonnan keletkezettől palatalizálódással különülhetett el.<sup>23</sup> Legvalószínűbb az, hogy az *\*s* és *\*š* között az uráli és a finnugor korban még nem volt fonológiai ellentét, csak a *\*θ* és az *\*s*-féle között. Feltehető, hogy az *\*s* (*\*š*) elkülönülése a finn-permi alapnyelvben keletkezett 2 új szibilánsból némi ingadozás után alakult ki; a permi nyelvekben és a mordvinban kimutatható ingadozás az *s* és *š* között, ill. a kétféleképpen is feljegyzett szavak<sup>24</sup> ezzel magyarázhatóak.<sup>25</sup>

<sup>22</sup> Egyes cseremiszi nyelvjárásokban (M. U. B) azonban kimutatható a PFP *\*s* öröksége; ezekben ui. szórványosan *\*s* > *š* fejlődött palatális szavakvak (WICHMANN: FUF VI, 18–9, BEKE: FUF XXII, 103–5), ill. veláris környezetben megmaradt az *\*s* > *s* (BEKE: i. m. 92–5, 101–3). Ezek a nyelvjárások csakis *\*s*-ező, ill. *\*s*, *\*š* keveredésű PFP alapnyelvi nyelvjárássterületről szakadhattak ki.

<sup>23</sup> Lehet esetleg a finn-permi alapnyelvben is helyi jellegű egybeeséssel az uráli *\*s* és a [*\*θ* > *\*s*] között számolni. Ilyen nyelvjárási örökség lenne a mai finnben. Ezt azonban csak lehetőségként említem, mert a PU *\*s* > PFU *\*s* > PFP *\*š* > ősfinn *\*š* > *s* fejlődési sor is teljes joggal feltehető, minthogy a depalatalizáció a finnben általános jelenség.

<sup>24</sup> PAASONEN (*s*-Laut 3–11) 25 mordvin és 37 permi szót gyűjtött össze, melyekben szókezdő vagy szóközépi *š* ~ *s* is található (vö. uő. FUF III, 111). A váltakozások egy részét lehet asszimilációval, disszimilációval, hanghelyettesítéssel, feljegyzési vagy íráshibával magyarázni (l. PAASONEN, i. h., WICHMANN: FUF III, 107–9, 117–128), de néhány példa az *š* ~ *s* váltakozására ebből a példaanyagból akkor is marad, PAASONEN következtetése — „auch ist die Möglichkeit keineswegs ausgeschlossen, dass es schon in der betr. Ursprache (mord., syrj., wotj.) von einigen Wörtern Doppelformen mit mouilliertem und un mouilliertem *s*-Laut gab” (*s*-Laut 11, vö. 116) — több vagy kevesebb példával támasztható alá, de mindenképpen helytálló. A fentiek értelmében PAASONEN megállapítását annyiban módosítanám, hogy az esetleges kettősséget a finn-permi alapnyelvig datálnám vissza, vö. még SKES *seisoa*, *syöä* stb., *s*-Laut 123–36.

<sup>25</sup> A fentiek előadása után elhangzott hozzászólások alapján szükségesnek látom egy félreértési lehetőségnek elébe vágni. Felmerült a kérdés, hogy a különböző alapnyelvi rekonstrukciók valószínűségét az etimológiák száma befolyásolja. Kétségtelen, hogy a finn-permi, az ugor és az ősszamojéd rekonstrukció annál megbízhatóbb, minél több

A szórványos PFP \*š > cser s (WICHMANN: FUF VI, 23–4, BEKE: FUF XXII, 116–7) esetleg a finn-permi alapnyelv archaikus nyelvjárási viszonyait (PU \*s > PFU \*s > PFP \*s) tükrözheti; a PFP \*s > cser (M, U stb.) š palatális, ill. s veláris környezettel (l. fent 315, 318. l.) pedig a \*θ felbomlásának, a PFP \*s kialakulásának ingadozásáról tanúskodhat.<sup>1</sup>

5. Ha a finnugor, ill. uráli \*š, \*s, \*ś hármasság helyett az uráli és finnugor \*θ, \*s (? \*ś) kettősséget fogadjuk el, akkor eddigi szibilánst tartalmazó etimológiai összeállításaink változatlanul helyesek maradnak, csak a rekonstruált alakokat kell revideálnunk. Részletesebben: a finn-permi, finn-volgai vagy az ezeknél későbbi alapnyelvekre készített rekonstrukciók (permi, volgai, finnségi, őslapp stb.) teljesen változatlanok maradnak; az ugor, a finnugor és az uráli rekonstrukcióba az \*s és az \*ś helyére \*θ, s esetleg még a fgr., uráli \*ś helyére \*s kerül. Az etimológiai összeállítások változatlansága mellett a helyenként szükséges magyarázatok módosulhatnak: pl. *aszik*, nem ugor \*ssš- alapalaktól<sup>26</sup> származtatható (ahol az *š* semmi esetre sem rekonstruálható ugor korinak, csakis finnugornak), hanem \*θss- ugor alaktól; a szókezdő osztják s- pedig, a hangszabályszerűen várható l-, t-, i- helyett annak tudható be, hogy a szóközépi \*-s- asszimiláló hatására a \*θ-ból, a szokástól eltérő módon, a szibiláns elem őrződött meg az őssztjékban, és így a további fejlődése az \*s folytatatóiéval esett egybe. Hasonló módon az *osz* és finnugor megfelelőinek előzménye így nem \*sükeše (CompGrUr. 414) lehetett, hanem talán \*θškšš, vagy még inkább \*θškšš, ahol az osztják szókezdő s- az előzőéhez hasonló módon magyarázható,<sup>27</sup> a mordvin s ~ ś esetleg lehetséges magyarázatát l. fent 316–8. lapon.

6. Az uráli \*θ és \*s (? \*ś) szimbólumot az uráli és a finnugor alapnyelv mássalhangzó-rendszerének további beható kutatásáig az eddigi rekonstruált

példával támasztható alá. Akkor azonban, amikor az éppen említett három alapnyelv viszonyait vetjük egybe, ill. az ezeket megelőző alapnyelvek hangviszonyaira következtetünk, akkor már csaknem minden viszonylatban azonos számú etimológiára építjük következtetéseinket. A finn-permi és az ugor viszonyok egybevetése és a finnugor alapnyelvi rekonstrukció csakis olyan egyeztetésekre alapozható, amelyeknek finn-permi és ugor tagjuk is van, mert csak finnugor eredetű szóról állítható, hogy benne a finn-permi  $x_1$  hang megfelelője az ugor nyelvekben  $x_2$  hang. A csak finn-permi, ill. csak ugor eredetű szavak hangviszonyai megszilárdíthatják az  $x_1$ , ill.  $x_2$  PFP, ill. PUG. alapnyelvi rekonstrukcióját, de csak a finnugor eredetű szavak segítségével kapcsolható  $x_1$  és  $x_2$  egymással össze, finnugor eredetű szavak nélkül a PFP  $x_1$ -nek nem feleltethető meg PUG.  $x_2$  és nem lehet közös PFU előzményükre következtetni. Hasonlóképpen az uráli etimológiáknak szükségszerűen van finnugor és szamojéd tagjuk is. Egy uráli hang rekonstrukcióját lehetővé tevő etimológiáknak tehát feltétlenül ugyanannyi finnugor tagjuk van mint szamojéd. Az egyetlen helyzet, ahol a bizonyításul szolgáló etimológiák száma nem okvetlenül megegyező (sőt minden bizonnyal különböző), az ugor és az ősszamojéd alapnyelvi rekonstrukciók közvetlen egybevetésénél adódik. Elvi síkon azonban itt sincs hiba, mert ezek egymással mint azonos PU hang leszármazottjai vethetők egybe; az ugor eredményekből a PUG. – PFU – PU soron át pedig ugyanannyi szamojéd tagú egyeztetés szólt bele az uráli hang rekonstruálásába, mint ahány finnugor tagú szamojéd egyeztetés a PSzam. – PU soron keresztül. A csak ugor, csak finn-permi, csak szamojéd egybevetéseknek tehát nem az uráli alapnyelvig menően van befolyásuk az ugor és a finn-permi, ill. a finnugor és a szamojéd hangok, hangfejlődések egymáshoz kapcsolására, hanem csak a rekonstruált ugor, finn-permi ill. ősszamojéd hang milyenségébe szólhatnak bele.

<sup>26</sup> MNy. LX, 483. lapján is hiányzik a finnugor szó az alapnyelvi alak elől.

<sup>27</sup> Magánhangzó kikövetkeztetésére nem vállalkozom. – V. E.

3 szibilánsnál valószínűbb jelként csak akkor fogadhatjuk el, ha a szibilánsok és a velük gyakran keveredő affrikáták viszonyát legalább bizonyos fokig tisztázni tudjuk.<sup>28</sup>

A fentiekben vagy *expressis verbis* a finn-permi nyelvek szibiláns-hármasának (*ś, s, š*) megfelelő uráli hangokról volt szó, vagy legalábbis odaértendő volt, hogy csak olyan ugor és szamojéd hangokat vizsgálók, melyek finn-permi megfelelői szibilánsok (ill. permi és mordvin mai képviselői az említett hangok). Az ugor és a szamojéd nyelvek olyan mai szibilánsairól, melyeknek permi vagy mordvin affrikáta a megfelelője, eddig még nem esett szó. Szükséges ezért most táblázatosan együtt áttekinteni a kikövetkeztetett szibilánsok és affrikáták mai uráli képviselőit.

Szókezdő helyzetben

szam.	PU	FPF	lp.	fi.	md.	cser.	zür., votj.	vog.	osztj.	m.
<i>ś, s</i>	* <i>ć</i>		<i>ć, ċ</i>	<i>s</i>	<i>ś, ć</i>	<i>ć, ċ</i>	<i>ć, ċ, ś</i>	<i>ś, s</i>	<i>ś, t, s</i>	<i>ć, š</i>
<i>s (h)</i>	* <i>s</i> (? <i>*ś</i> )	* <i>š</i>	<i>č, ć</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	<i>ś</i>	<i>s</i> ( $\geq$ <i>š</i> )	<i>s</i>	<i>s</i>
<i>t, t̄, t̄̄</i>	* <i>θ</i>	* <i>s</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>š</i>	<i>s</i>	<i>t</i>	<i>l, A, t̄̄</i>	$\emptyset$
		* <i>š</i>	<i>s</i>	<i>h</i>	M <i>š</i> E <i>č</i>	<i>š</i>	<i>š</i>			
<i>t, t̄, t̄̄, t̄s, t̄̄s</i>	? * <i>č</i>		<i>c</i>	<i>h</i>	M <i>š</i> E <i>č</i>	<i>č, š</i>	<i>č</i>	<i>š, s</i>	<i>š, s, č</i>	<i>š</i>

A szóközépi megfelelések a fentiektől lényegileg csak abban térnek el, hogy a hangok zöngéne is előfordulhatnak, s a magyarban a \**θ*-nak esetleg — de ezek felette bizonytalan — egyéb származéka is lehet.

Eddigi ismereteink szerint tehát, ha a finnugor affrikátákat uráli affrikátáknak is elfogadjuk (ez még további vizsgálatot igényel a *č*-nél), akkor a szamojéd nyelvekben ezeknek csak egyik képzési eleme, vagy csak a zár eleme (a *č* esetében), vagy csak a rés eleme (*ć*-nél) őrződik meg. A fgr. \**č* szamojéd megfelelői ezért esnek sok nyelvjárásban össze a \**t* és a \**θ* mai folytatóival, a fgr. \**č* megfelelői pedig az uráli \**s* (?*\*ś*)-éivel. Hasonló egybeesés a finnugor nyelveknél is látható \**θ* és \**č* között (finn, mordvin, vö. még cser.), ill. \**s* (?*\*ś*) és \**č* között (a finnben, a lappban és lehetőségként szinte minden nyelvben). Az affrikátákra vonatkozó ezutáni vizsgálatok ezért a szibilánsokról alkotott jelenlegi képet még módosíthatják.

7. Az uráli, a finnugor, az ugor stb. alapnyelvi alakok közötti különbségtételre annál is inkább szükség van, mert az uráli nyelvcsaládnak más nyelvcsaládokból kapott, vagy azoknak adott jövevényszavainak vizsgálatát a helytelenül rekonstruált alapnyelvi alakok esetleg teljesen hamis vágányra terel-

<sup>28</sup> Vö. PAASONEN *s-Laute* 120—123.



hetik. Nem lenne érdektelen az etimológiai kapcsolatokat ilyen szempontból revideálni, pl. *arany* szavunknál, melynek átvételi idejét illetőleg még megoszlanak a vélemények (HAJDÚ, MNyFgrA. 44, BUrNyt. 37, MSzFgrE, TESz.).

8. Alapnyelvi hangok kikövetkeztetésekor a nyelvészeknek nemcsak az alapnyelv hangállományának kisebb vagy nagyobb valószínűséggel való meghatározása a céljuk, hanem praktikus, rövid, világos, egyértelmű, minden szakember számára könnyen kezelhető szakmai nyelv kidolgozása is. Ha pl. szókezdő fgr. \**r*-ről hallunk, akkor egyúttal arra is gondolunk, hogy annak ma a finnugor nyelvekben szókezdő *r*- a folytatója, kivéve a votják nyelvet, ahol *ž*- található, a szamojéd nyelvekben pedig *l*- a megfelelője (Beitr. 48). A kikövetkeztetett alapnyelvi hanghoz tehát mindig egy megfelelési sort is asszociálunk. Talán azért nem következtetett ki PAASONEN a Beitr.-ben uráli alapnyelvi hangokat, noha ezt igen sokszor nagyon könnyen megtehetette volna, mert a kikövetkeztetett finnugor alapnyelvi hangokhoz mai finnugor leszármazottjaik és szamojéd megfelelőik egyaránt társíthatók. Ha elfogadjuk, hogy sem az uráli, sem a finnugor alapnyelvben nem volt \**s* és \**š*, hanem csak egy közös elődje volt ennek a két, a finn-permi alapnyelvben keletkezett hangnak, akkor a kikövetkeztetett uráli és finnugor hangnak, jelöljük \**θ*-val vagy bármivel, csak a szamojéd és ugor nyelvekbeli mai folytatói állnak egyértelműen előttünk, a finn-permiek nem; hogy ezekre is rögtön a szükségnek megfelelően gondolni tudjunk, ahhoz vagy magyarázatra, vagy *s*, *š* indexre lenne még szükség. Nyilvánvaló, hogy egyértelmű megfelelési sor felidézése végett praktikus okból sem lehet az alapnyelv hangállományát a mai rokon nyelvek valamennyi hangját tartalmazó „lomtár”-hangrendszerre duzzasztani, mert „ha minden egyes különnyelvi tények mindjárt alapnyelvi jelentőséget tulajdonítanánk, ha az egyes megfelelések kedvéért minduntalan újabb és újabb alapnyelvi hangokat kellene feltételeznünk, akkor a kikövetkeztetett »alapnyelv« egyszerebe a világ leggazdagabb jelrendszerévé duzzadna, valójában pedig nem lenne egyéb, mint óriási lomtár, amelyben módszeretlen hasonlításaink »eredményei« hevernek” (LAZICZIUS, MNyTK 33: 88).

Gyakorlati okokból az alapnyelvi kikövetkeztetett csillagos hang mellett ajánlatos lenne egy új jelzést, a megfelelési sor jelét is bevezetni (pl. a betű előtt fent ~). Minthogy uráli hangokra, ill. valamennyi uráli mássalhangzóra eddig módszeresen még nem következtettek, ajánlatos lenne le het ő l e g a kikövetkeztetett finnugor hang betűjelét alkalmazni a megfelelési sor jelként: \**r*- a kikövetkeztetett szókezdő (uráli-)finnugor hang jele, ~*r*- pedig a finnugor \**r*-ből származott finnugor és nekik megfelelő szamojéd hangok szimbóluma lehetne. A kikövetkeztetett hang és a megfelelési sor alapjele csak a lehetőség szerint volna azonos, mert pl. a szibilánsoknál már lenne eltérés. A \**θ* hang mellett két megfelelési sor jelére lenne szükség: ~*s* és ~*š* jelre, ezek már egyértelműen adják meg a teljes megfelelési sort. Az \**s* (vagy \**š*) mellett is lenne két megfelelési sor jele: ~*ś* és ~*ṣ̌*. Az első a permi—mordvin *ś* azon megfelelőire utalna, melynél valamennyi vogul nyelvjárásban *s* található (*száj* stb.), a második azokra, melyeknél a vogulban a KK, FK, FL és Szo. *s* hangnak a többi nyelvjárásban *ś* felel meg (*szem*, *szív* stb.). Így TOIVONEN élesszemű megfigyelése következtében nem az alapnyelvek egész sorának a hangállományát szaporítanók teljesen felesleges módon, hanem egy új jelkép, képleti jel segítségével minden további magyarázat nélkül a kettős vogul megfelelési sort el tudnók egymástól egy jellel határolni.

9. A fentiek módszertani eredményét a következőkben látom: a finn-permi szibilánsok és ugor—szamojéd megfelelőik vizsgálata megerősíti azt az elvi megfontolást, hogy az ugor, finnugor, uráli, finn—permi stb. alapnyelvek mássalhangzóit mai ismereteink szerint többnyire már megkísérelhetjük rekonstruálni, de nem alkalmazhatjuk valamennyi, egymást követő alapnyelvre az eddig rekonstruált hangokat automatikusan, mert azok többnyire a finnugor nyelvek egybevetéséből a finnugor hangállományt közelítik meg. Az ennél régebbi uráli, vagy a későbbi alapnyelvek hangállománya csak alapos mérlegelés után rekonstruálható s nem szükségképpen azonos a finnugor hangrendszerrel\*.

VÉRTES EDIT

### Rekonstruktion und Wahrscheinlichkeitsrechnung

Anfangs hat man in der Finnougristik nur den Konsonantismus der altererbtten Wörter rekonstruiert, später auch den Vokalismus, und jetzt sind schon viele bestrebt, die Wörter der einander folgenden Ursprachen zu erschließen. Die Frage, ob man genügende und hinreichende Kriterien besitzt, um der sukzessiven Entwicklung entsprechend uralische, finnisch-ugrische, ugrische usw. Wortrekonstruktionen zu machen, wurde mit Hilfe der uralischen Sibilanten — die den übrigen Konsonanten gegenüber eine ziemlich reiche Literatur über ihre Entwicklung in den vorsprachhistorischen Zeiten haben — versucht zu kontrollieren, wobei die Wahrscheinlichkeit der einzelnen Rekonstruktionen auch mathematisch bestimmt wurde. Da eine jede Lautentwicklung sich in einer Sprache (oder in mehreren), auf jeden Fall im Sprachgebrauch vieler Individuen abspielt, so ist beim Rekonstruieren das Gesetz der großen Zahlen wahr, und dadurch die Wahrscheinlichkeitsrechnung am Platz.

Von den heutigen uralischen Sprachen ausgehend können die rekonstruierten Vorfahren der finnisch-permischen Sibilanten und der diesen entsprechenden ugrischen und samojedischen Konsonanten von Stufe zu Stufe für die einzelnen späteren Grundsprachen mit vollkommener Sicherheit festgestellt werden. Nicht nur die permischen Sprachen und das Mordwinische weisen mit 100% Sicherheit auf \*š, \*s und \*ʃ hin, sondern auch die übrigen finnisch-permischen Sprachen (weil in diesen den erwähnten drei Lauten je zwei, voneinander verschiedene Konsonanten entsprechen). Aus den ugrischen Sprachen kann auch mit vollkommener Sicherheit (100%) gefolgert werden, daß im Urugrischen dem Urfinnisch-permischen mouillierten Sibilanten ein \*s den zwei unmouillierten hingegen ein \*θ-artiger Laut entsprochen hat. Man gelangt genau zu demselben Resultat hinsichtlich des Ursamojedischen. Für die finnisch-ugrische Ursprache können aber nur mit 50% Wahrscheinlichkeit entweder die Urugrischen oder die Urfinnisch-permischen Verhältnisse hinsichtlich der Vorfahren dieser Laute zurückdatiert werden. Da die samojedischen Rekonstruktionen den ugrischen gänzlich entsprechen, (und keineswegs einer urugrisch—ursamojedischen gegenseitigen Einwirkung zuzuschreiben sein können), können \*š, \*s und \*ʃ für das Ururalische nur mit 25% Wahrscheinlichkeit, \*s (oder \*š) und \*θ hingegen mit 75% rekonstruiert werden.

Aus zwei ururalischen Lauten können die heutigen Verhältnisse einfacher erklärt werden als aus dreien. Die bisherigen Etymologien bleiben bei einer solchen Auffassung unverändert, nur die ab und zu konstatabaren Irregularitäten und nötigen Erklärungen müssen revidiert werden. Auch die ursprachlichen Lehnwörter können eventuell durch eine solche neue Rekonstruktion etwas anders gedeutet werden als bisher.

Aus praktischen Gründen wird vorgeschlagen, nicht nur die erschlossenen Laute der Ursprachen zu symbolisieren, sondern mit irgendeinem Symbol auf die Lautentsprechungen der uralischen Sprachen hinzudeuten. Auf die den finnisch-permischen Sibilanten entsprechenden Laute könnten š, ś, ʃ und ʃ ganz genau (sogar hinsichtlich der einzelnein wogulischen Mundarten) hinweisen.

EDITH VÉRTES

\* A PFU jövevényiszavak és a \*θ nem mondanak ellen; erről máskor.